

Toplumsal Hareketler İçinde Kadın Hareketlerinin Gelişim Seyri ve Yaşanan Değişim

The Development of Women's Movements within Social Movements and the Changes Over Time

Ayşe KÜÇÜK

Dr., Bağımsız Araştırmacı,

ayse91kucuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3085-9388>

Makale Başvuru Tarihi: 04.02.2026

Makale Kabul Tarihi: 19.06.2026

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Toplumsal Hareket,

Yeni Toplumsal
Hareketler,

Kadın Hareketleri,

Kadın Hareketlerinde
Yaşanan Dönüşüm,

Aktivizm,

Toplumsal hareketler, ortak amaç etrafında bir araya gelen insanların kolektif eylemleri olarak tanımlanmaktadır. 19. yüzyılda sosyal eşitsizliklere karşı bir tepki olarak ortaya çıkan klasik toplumsal hareketler, yerini 1960'lı yıllarda kimlik ve kültür ekseninde tanımlanan yeni toplumsal hareketlere bırakmıştır. Bu çalışmada, toplumsal hareketlerin bir türü olan kadın hareketlerinin tarihsel süreci, ilgili literatür bağlamında ele alınmıştır. Çalışmanın sınırları gereği, kadın hareketleri ve geçirdiği dönüşümler, klasik ve yeni toplumsal hareketler çerçevesinde incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, kadın hareketlerinde yaşanan değişimi ve bu değişime neden olan etkenleri irdelemektir. Geçirdiği değişimler açısından kadın hareketleri dört dalgaya ayrılmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre, her bir dalga bir önceki dalganın içerdiklerini kapsamakla birlikte dönemin sosyal ve siyasal konjonktürünün de etkisiyle yeni söylem ve yeni talepleri içermektedir. Birinci dalga kadın hareketleri, klasik toplumsal hareketler içinde değerlendirilirken; ikinci, üçüncü ve dördüncü dalga kadın hareketleri yeni toplumsal hareketler içinde değerlendirilmektedir. Çalışmada, kadın hareketlerinin ilk ortaya çıktığı yıllardan günümüze kadar uzanan süreçte yaşadıkları dönüşümler, yani talep edilen haklar, eylem biçimleri, vurgulanan sorunlar analiz edilmiştir. Çalışmada, toplumsal hareketler çerçevesinde gelişen kadın hareketlerinin, toplumsal hareketlerin geçirdiği dönüşümlerden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre dünya çapındaki bağımsızlık talepleri, kapitalist üretim tarzı, küreselleşme ve dijitalleşme gibi konjonktürlerin etkisiyle kadın hareketleri de dönüşüme uğramıştır.

ABSTRACT

Keywords:

Social Movement,

New Social Movement,

Women's Movements,

The Transformation in
Women's Movements,

Activism,

Social movements are defined as the collective actions of people who come together around a common goal. Classical social movements, which emerged in the 19th century as a reaction to social inequalities, gave way to new social movements defined around identity and culture in the 1960s. This study examines the historical process of women's movements, a type of social movement, within the context of the relevant literature. Due to the limitations of the study, women's movements and the transformations they have undergone have been examined within the framework of classical and new social movements. In this context, the aim of the study is to examine the changes experienced in women's movements and the factors that caused these changes. Women's movements can be divided into four waves based on the changes they have undergone. According to the findings of the study, each wave encompasses the elements of the previous wave, but also incorporates new discourses and demands influenced by the social and political context of the period. While the first wave is considered within classical social movements, the second, third, and fourth waves are considered within new social movements. The study analyzes the transformations experienced by women's movements from their earliest emergence to the present day, specifically examining the rights demanded, forms of action, and issues emphasized. The study concluded that women's movements, which developed within the framework of social movements, were affected by the transformations undergone by social movements. Accordingly, women's movements also underwent transformation under the influence of global circumstances such as demands for independence, the capitalist mode of production, globalization, and digitalization.

Önerilen Alıntı (Suggested Citation): KÜÇÜK, Ayşe (2026), "Toplumsal Hareketler İçinde Kadın Hareketlerinin Gelişim Seyri ve Yaşanan Değişim", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, S.9(2), ss.423-441, Doi: <https://doi.org/10.33712/mana.1881321>

1. GİRİŞ

Tarih boyunca toplumlar arasında çok farklı direniş biçimleri, çatışmalar, başkaldırıları, isyanlar hep var olmuştur. Bazen yönetenler arasında, bazen de ezilen grupların toplumsal sorunlarından kaynaklanan bu direniş biçimleri, insanlık tarihinin değişiminde etkili olmuştur. Toplumsal hareket olarak kavramlaştırılan bu direniş biçimleri, işçi hareketleri ile ortaya çıkmış, toplumsal ve siyasal değişimde etkin rol oynamıştır. Klasik toplumsal hareketler olarak ifade edilen bu hareketler, devrim fikri ile özdeşleşerek sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı amaç edinmiştir. 1960'lı yıllarda dünya genelinde ortaya çıkan öğrenci hareketleri ile birlikte toplumsal hareketlerin niteliği değişmeye başlamıştır. Yeni toplumsal hareketler olarak kavramsallaştırılan bu yeni hareketler, küreselleşme ve neo-liberalizmin yarattığı sorunlar ile farklılık ve kimlik temelli sorunlarla ilgilenmişlerdir.

Toplumsal hareketler, ortak bir amaç etrafında bir araya gelen bireyler tarafından gerçekleştirilen kolektif eylemler olarak tanımlanmaktadır (Touraine, 2016:44). Bu hareketlerden biri de kadın hareketleridir. Kadın hareketleri de tıpkı diğer toplumsal hareketler gibi öncelikle var olan sosyal eşitsizliklere bir tepki olarak ortaya çıkmış ve teknolojik gelişme, kapitalist üretim biçimi, kentleşme, küreselleşme gibi gelişmelerden etkilenecek bir dizi değişim sürecinden geçmiştir.

Klasik ve yeni toplumsal hareketler bağlamında kadın hareketlerinin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında kadın hareketlerinin amaçları, ilgilendikleri sorunlar, örgütlenme ve direniş biçimleri ile aktörlerinin birbirinden farklı olduğu gözlenmektedir (Molyneux, 2001:141). Bu farklılık, kadın hareketlerini belirli zaman dilimlerine ayırarak incelemeyi gerektirmiştir. Bu bağlamda kadın hareketlerinin içerisinde dört farklı dalga'nın varlığı kabul edilmektedir. Birinci dalga kadın hareketleri klasik toplumsal hareketler içerisinde değerlendirilirken; ikinci, üçüncü ve dördüncü dalga kadın hareketleri ise yeni toplumsal hareketler içerisinde değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, kadın hareketlerini toplumsal hareketler literatürü içerisinde konumlandırarak klasik ve yeni toplumsal hareketler arasındaki ayrım üzerinden analiz etmektedir. Bu yönüyle çalışma, literatürde kadın hareketlerini yalnızca dönemsel olarak sınıflandıran araştırmalardan farklı olarak, kadın hareketlerinin hangi toplumsal hareket paradigması içinde yer aldığını sistematik biçimde tartışmayı amaçlamaktadır. Literatürde kadın hareketleri üzerine çok sayıda çalışma (Gökçimen, 2008; Kaldık, 2020; Kolay, 2015; Özudoğru Erdoğan, 2021; Sancar, 1980; Tekeli, 1998) bulunmasına rağmen, kadın hareketlerinin klasik ve yeni toplumsal hareketler ayrımı içerisindeki konumunun çoğu çalışmada açık biçimde ele alınmadığı görülmektedir. Bu durum, literatürde teorik bir boşluk olarak değerlendirilmektedir. Özellikle kadın hareketlerinin klasik ve yeni toplumsal hareketler ayrımı içerisindeki yerinin çoğu çalışmada açık ve sistematik biçimde tartışılmaması, bu alanda kuramsal bir belirsizlik oluşturmaktadır. Bu çalışma, toplumsal hareketlerin yörüngesinde gelişen kadın hareketlerini dört farklı dönemde inceleyerek, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

İkinci olarak, literatürde kadın hareketi ile feminizm kavramları sıklıkla birlikte kullanılsa da bu iki kavramın içerik olarak farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Kadın hareketi kavramı, diğer toplumsal hareketler gibi özellikle cinsiyet açısından sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeyi amaçlayan ortak toplumsal eylem biçimlerini tanımlamaktadır. Feminizm kavramı ise kadınların toplumsal hareketlerini tanımlamak için de kullanılan bir kavram olup, tıpkı Maksizm, liberalizm gibi siyasal bir ideolojiyi ifade etmektedir (Free ve Muellerher, 2004; Gerhard, 2020:7). Diğer bir deyişle kadın hareketleri, toplumsal hareketlerin bir kolu (Beckwith, 2005:585) iken, feminizm, kadın hareketlerini de içine alan bir disiplin ve düşünce akımıdır. Dolayısıyla kadın hareketleri, feminizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Molyneux, 2001:143). Bu açıdan bu çalışma hem feminizmi üç dalga halinde inceleyen çalışmalardan (Bolat, 2023; Çakır, 2007; Enginyurt, 2018; Taş, 2016) hem de sadece dördüncü dalga feminizmi inceleyen (Gedik, 2020; Özdemir ve Aydemir, 2019) çalışmalardan farklı olacağı öngörülerek hazırlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın literatüre temel katkısı, kadın hareketlerinin tarihsel gelişimini sadece dalga yaklaşımıyla değil, aynı zamanda toplumsal hareket kuramları çerçevesinde yeniden değerlendirmesidir. Böylece kadın hareketlerinin dönüşümü hem tarihsel hem de kuramsal bir perspektifle analiz edilmektedir.

Çalışmanın amacı, kadın hareketlerinde yaşanan değişimi, klasik ve yeni toplumsal hareketler bağlamında ortaya koymaktır. Çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde belirlenmiştir: *“Kadın hareketleri, klasik ve yeni toplumsal hareketler çerçevesinde nasıl sınıflandırılabilir ve küresel gelişmeler kadın hareketlerini nasıl etkilemektedir?”* Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, veriler doküman incelemesi kapsamında gerçekleştirilen literatür taraması yoluyla toplanmıştır. Konuya ilişkin ulusal ve uluslararası akademik yayınlar incelenmiş, elde edilen bilgiler araştırmanın amacı doğrultusunda değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Çalışma, kadın hareketlerinin dönüşümünü klasik ve yeni toplumsal hareketler bağlamında incelemekle sınırlıdır. Buna göre feminizm ideolojisi ve ilkeleri ile feminizmin dönemleri çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu kapsamda çalışmada öncelikle toplumsal hareket kavramı ve klasik/yeni toplumsal hareketler açıklanmıştır. Ardından kadın hareketlerinin amaçları, sorun alanları, aktörleri ve örgütlenme tarzlarının geçirdiği dönüşümler, klasik ve yeni toplumsal hareketler çerçevesinde analiz edilmiştir.

2. TOPLUMSAL HAREKET

Toplumsal hareket terimini ilk defa 18. yüzyılın başlarında öncelikle Fransa’da, ardından başka ülkelerde baş gösteren protestoları nitelerek için Saint Simon kullanmıştır. Başlangıçta statükoya karşı baş kaldıran yeni siyasal güçlerin bir özelliği olarak kullanılan terim, zamanla siyasal sistemin dışında kalan grupları da kapsamıştır (Marshall, 1999:46). 20. Yüzyıla gelindiğinde toplumsal hareketler, sosyal bilimciler tarafından sıra dışı, hatta irrasyonel eylemler olarak görülmüştür (Giddens ve Sutton, 2018:402).

Hareket kavramı, toplumların yönelimlerini geliştirme ve değiştirme kapasitelerine gönderme yapan bir kavramdır. Toplumsal hareket ise hem kültürel yönelimlere ve toplumsal ilişkilere hem de toplumsal projelere gönderme yapmaktadır. Bu kapsamda bir hareket eğer kültürel değerler ve toplumsal alanında yerleşmişse ve değer içerikliyse toplumsaldır. Dolayısıyla hareketlerin mücadele ettiği toplumsal alan, askeri alanda mücadele edilen bir savaş meydanı gibi algılanmamalıdır. Toplumsal hareketlerin vuku bulduğu alan, ortak hedeflere sahip olan insanların mücadelelerinden oluşan sivil bir alanı ifade etmektedir (Cohen, 2016:115-116).

Toplumsal hareket genel olarak, ortak bir amaç etrafında bir araya gelerek dayanışma ruhu taşıyan ve rasyonel biçimde organize olan insanlar tarafından yapılan toplu meydan okumalardır (Erdi Lelandais, 2009:66; Giddens ve Sutton, 2018:402). Toplumsal hareketler, toplumu değiştirmek ve yeni bir yaşam düzeni ortaya koymak adına gerçekleştirilen kolektif girişimlerdir (Blumer, 1969:8). İşçi hareketleri, öğrenci hareketleri, kadın hareketleri, çevreci hareketler, bu hareketlere örnektir.

Her toplumsal yapılanmanın merkezinde bir çatışmanın olduğunu iddia eden Touraine (2011:124)’e göre toplumsal hareket; *“tarihselliğin biçimi, kültürel yatırım, bilgi ve ahlak modelleri üzerindeki hâkimiyeti ya da bağımlılığı ile tanımlanan bir sosyal sınıfın, kültürel modellere yönelmiş çatışmacı hareketidir”* (Touraine, 2016:46). Benzer şekilde Melucci (2016:81) de toplumsal hareketi, *“dayanışmaya dayalı, bir çatışma taşıyan, yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan bir kolektif hareket biçimi”* biçiminde tanımlamaktadır. Bu tanımlamalara göre toplumsal hareketlerin birbiriyle bağlantılı üç temel niteliği bulunmaktadır: Açıkça tanımlanmış muhaliflerle çatışmacı ilişkiler, biçimsel olmayan resmi ağlarla ilişkilendirilme ve ayrı bir kolektif kimliği paylaşma (Della Porta ve Diani, 2006:20).

Toplumsal hareketleri çatışmacı bir yaklaşımla tanımlayan Tilly vd.’ne (2020:31) göre ise söz konusu toplumsal ve siyasal talepler hayata geçirildiğinde başka bir grubun çıkarlarıyla çatışacak talepler içermesi açısından çatışmacıdır. Tarrow da toplumsal hareketlere çatışmacı bir perspektiften yaklaşmaktadır. Ancak ona göre toplumsal hareketlerin çatışma biçimleri piyasa ilişkilerinden, lobicilikten veya temsili siyasetten farklıdır. Çünkü siyaset, elitleri, yetkilileri ve sıradan insanları karşı karşıya getirmektedir. Toplumsal hareketlerin çatışma alanı ise siyaset dışı bir alandır ve farklı kimliklere, farklı taleplere sahip olan insanları bir araya getirmektedir. Bu insanlar farklı farklı mekânlarda bir araya gelerek toplu eylem kampanyalarına dâhil olurlar ve sorunlarına sosyal bir çözüm ararlar. Bu bağlamda toplumsal hareketler, elitlere, otoritelere ve muhaliflere karşı bir etkileşim içerisinde olan, ortak hedefleri olan dayanışma halinde olan kişilerce gerçekleştirilen toplu eylemler olarak tanımlanabilir (Tarrow, 2011:7-9).

Arrighi vd. (2020:39), toplumsal hareket terimi yerine sistem karşıtı hareket terimini kullanırlar. Onlar sistem karşıtı hareketleri özgül amaçları olan sürekli bir örgütlenme biçiminde tanımlamaktadırlar. Gerçekten de örneğin işçi hareketleri kapitalistlerin eylemine, kadın hareketleri erkek hegemonyasına, öğrenci hareketleri ise eğitim sistemine karşı çıkmıştır (Touraine, 2011:134). Bu kitlesel eylemlerin hepsi kendi içinde bir eşitsizliği ve sistemden duyulan rahatsızlığı dile getirip, bu eşitsizliği giderme ve ters giden bir şeyleri değiştirme arzusu taşımaktadır.

Tilly vd.’ne göre toplumsal hareketler, insanların tek başlarına seslerini duyuramadıklarında, kişisel sorunlarını kamusal meseleler haline getirmeye başladıklarında ya da ihtiyaçları yönetenler tarafından bastırıldığında grup kaynaklarını harekete geçirmenin bir yolu olarak ortaya çıkmaktadır (Kendall, 2011:666; Tilly vd., 2020:31). Bu bağlamda Tilly vd.’ne (2020:38) göre bir hareketi toplumsal hareket yapan dört ana unsur vardır: Örgütlenme, harekete geçme, ortak çıkarlar ve fırsat.

Giddens ve Sutton'a (2021:975) göre toplumsal hareketler, çeşitli aşamaları içeren bir yaşam döngüsüne sahiptir. Bu aşamalardan ilki, bireylerin herhangi bir sorundan ötürü endişe duymaya başladıkları anda meydana gelen sosyal mayalanma aşamasıdır. Bu aşamadaki hareket, örgütlü değildir ve söz konusu soruna tam anlamıyla odaklanılmamıştır. Bunlar hoşnutsuzluk duyulan sorunların daha açık bir biçimde tanımlandığı genel uyarılma aşamasında gelişir. Üçüncü aşama, gelişmekte olan hareketi koordine eden resmi organizasyonların oluşturulduğu aşamadır. Son aşama, hareketin toplumun ve siyasal yaşamın bir parçası haline geldiği kurumsallaşma aşamasıdır. Bu süreçte bazı toplumsal hareketler ya tümüyle başarısız olur ya da kısmen başarılı olur. Yine bazı toplumsal hareketlerin etkisi uzun bir süre devam ederken, bazı toplumsal hareketlerin heyecanı azaldığı için yaşam döngüsü son bulacaktır.

Tarihsel süreç açısından incelendiğinde toplumsal hareketlerin toplumsal değişimlerden etkilenmeyeceği mümkün görünmemektedir. Toplumsal hareketlerin tarihi 19. yüzyıl işçi hareketi ile başlatılabilir (Önder, 2003:596). İşçi sınıfı temelli toplumsal hareketlerin, kentleşmenin hız kazanması ve buna eşlik eden toplumsal dönüşümlerle birlikte 1960'lı yıllardan itibaren önemli değişimler geçirdiği ifade edilmektedir (Touraine, 1985; Flynn, 2011). Bu dönemde toplumsal hareketlerin biçim ve içerik açısından yeniden şekillendiği, yeni tartışma alanlarının ortaya çıktığı görülmektedir. 1970'lerden itibaren ise bazı araştırmacılar, toplumsal hareketlerin sınıfsal olmaktan çıkıp; kimlik, kültür ve yaşam tarzı gibi daha geniş toplumsal alanlara yöneldiğini belirtmektedirler (İçli, 2015:421).

Her ne kadar ortak özellikler taşıyalar da toplumsal hareketler, hitap ettikleri kitleler ve amaçları bakımından farklılık gösterebilmektedir. Giddens, toplumsal hareketleri amaçları bakımından dört gruba ayırmıştır. Bunlar; işçi hareketleri, ifade özgürlüğü ya da demokratik hareketler, barış hareketleri ve çevreci hareketlerdir. Bunlardan işçi hareketleri ve demokratik hareketleri, 20. yüzyıldan önce ortaya çıkan eski hareketlerdir. Barış hareketleri ve çevreci hareketler ise yeni toplumsal risklere karşı yakın zamanda ortaya çıkmaları bakımından yenidirler (Giddens, 1991:159-161). Yine kadın hareketleri ve kadın hareketlerinin içinde yer alan LGBT hareketleri de ele aldıkları konu itibarıyla yeni toplumsal hareketler arasında sayılmaktadır (Giddens ve Sutton, 2021:982).

Toplumsal hareketlerin gösterdiği bu dönemsel farklılık, literatürde bu hareketleri kendi içlerinde eski/klasik ve yeni toplumsal hareketler olarak iki grupta incelemeyi gerektirmiştir. Bu bağlamda 1960'lı yıllardan önceki hareketler klasik toplumsal hareketler, 1960'lı yıllardan sonraki hareketler yeni toplumsal hareketler olarak değerlendirilmektedir.

2.1. Klasik Toplumsal Hareketler

Klasik toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı 19. yüzyıla dayanmaktadır. Klasik toplumsal hareketler, 19. yüzyıl sanayi kapitalizminin ve üretim tarzının yarattığı sorunlara paralel olarak ortaya çıkan sınıf ve ulusalcı hareketlerden oluşmaktadır. Bu hareketleri ortak bir tabanda birleştiren toplumsal hareketlerin temel özelliği, bu hareketlerin devlet otoritesini ele geçirme mücadelesini içinde barındırmalarıdır. Bu hareketlerde toplumsal düzenin herhangi bir unsurunu ya da kötü giden bir durumu düzeltmekten öte, tüm sistemin değişmesi gerektiği anlayışı ağır basmaktadır. Bu bağlamda klasik toplumsal hareketler, bir sınıf öznesi yaratarak efendi-köle karşıtlığını aşma arzusu taşımaktadır. Klasik toplumsal hareketler, *"bir egemenlik bağı koparmak, bir eşitlik ilkesini getirmek, eski üretim ve yönetim biçimlerinden farklı, yeni bir toplum yaratmak istemiştir"* (Touraine, 2011:128-145).

Melucci'ye göre klasik toplumsal hareketler sanayi toplumunun mirasıdır. *"Bunlar daima ya büyük ideallere yahut dramatik kadere yönelmiş, duruma göre kahramanlar veya hainler olarak tarih sahnesinde rol alan hareketlerdir"* (Melucci, 2016:94). Bu hareketler, ekonomik çıkarlar üzerinde yoğunlaşmış ve devlet iktidarını ele geçirmek için kitlesel protestolar şeklinde ortaya çıkmıştır. Devrim fikriyle özdeşleşmiş işçi hareketleri ve kadınların oy hakkı mücadelesi, bu protestoların en önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Bu tür hareketler eski (endüstriyel) toplum tipine ait oldukları için eski (Çayır, 2016:13-14) ya da klasik toplumsal hareketler olarak adlandırılmaktadır.

İşçi hareketleri, mahrum bırakıldıkları sosyal, siyasal ve ekonomik haklarını kazanmaları için doğrudan devlet otoritesine yöneltilen ve devrim ile sistemin tümüyle değişmesini amaçlayan işçilerin başlattığı hareketlerdir. Bu anlamda klasik toplumsal hareketler, sosyal adaletsizliğe karşı bir duruş sergileyerek değişim ile eşitlik talepleri ekseninde yükselmişlerdir (Tilly vd., 2020:89-91). Dolayısıyla klasik toplumsal hareketler, genellikle baskının arttığı ya da yönetici gücün sallantılı olduğu dönemlerde kendiliğinden ortaya çıkan ve kısa vadeli olan hareketlerdir. Gerçekten de söz konulara bakıldığında bu başkaldırıların, başarabildikleri ölçüde gelip geçici oldukları görülmektedir. Bir önceki ile bir sonraki başkaldırı arasındaki ilişki pek azdır. Başkaldırıları, dağınık,

kopuk, anlık ancak kısmen etkili olmuşlardır (Arrighi vd., 2020:38). Benzer şekilde birinci dalga kadın hareketlerinin de kadınların oy hakkı, hakkı ve vatandaşlık hakkı gibi temel hakları elde etmelerine yönelik olarak ortaya çıktıkları söylenebilmektedir. Bu dönemde kadınlar, mevcut siyasal sistem tarafından dışlanmalarına karşı kolektif bir mücadele yürütmüş ve taleplerini doğrudan devletin hukuki ve siyasal kurumlarına yöneltmişlerdir. Dolayısıyla birinci dalga kadın hareketleri de tıpkı işçi hareketleri gibi eşitlik, özgürlük ve adalet talepleri ekseninde yükselen klasik toplumsal hareketlerin önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilebilmektedir.

Klasik toplumsal hareketlerde ana belirleyici unsur, kitlesel bir hareketin ortaya çıkması için gerekli koşulların oluşturulmasıdır. Bu kitlesellik özelliği nedeniyle klasik toplumsal hareketler, toplumun geneline yayılma amacı taşımaktadır. Bu amaca ulaşmak için de slogan ve sembollerin öne çıkarıldığı kitlesel toplantılar düzenlenmektedir. Çünkü klasik toplumsal hareketlerde izlenen yöntem, bireyler üzerinde ortak bir imgenin inşa edilmesi ve bu imge aracılığıyla bireyin kolektif eyleme dâhil olması amaçlanmaktadır. Bu tür eylemlerde genelde toplumun alışık olmadığı yöntemler üzerinden durum dramatize edilerek hedeflenen toplumsal hareketin kitleler tarafından meşruiyeti sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu açıdan klasik toplumsal hareketlerin kolektif olması ve bir bütün içerisinde gerçekleşmesi vazgeçilmezdir. Dolayısıyla klasik toplumsal hareketin ayırıcı iki özelliği bulunmaktadır. Bunlar kolektiflik ve kitleseliktir (Yanık ve Öztürk, 2014:49-50). Bu doğrultuda birinci dalga kadın hareketlerinin gerçekleştirdiği mitingler, yürüyüşler, oy hakkı kampanyaları ve açlık grevleri de bu kolektif ve kitlesel mücadele anlayışının kadın hareketleri içerisindeki yansımaları olarak görülebilir.

Klasik toplumsal hareketlerin bir diğer özelliği de toplumsal bir temelden çok, belirli bir ideolojik ve siyasal atmosfer çerçevesinde biçimlenmiş olmalarıdır (Yanık ve Öztürk, 2014:51). Klasik toplumsal hareketler, belirli bir toplumsal sınıfın, siyasal gücü ele geçirme amacını güttüğü ekonomik idealler peşinde koşan, marjinal, sistemle bütünleşmeyen, ezilen, irrasyonel aktörler tarafından yürütülen hareketlerdir. Sahip olduğu bu özellikleriyle klasik toplumsal hareketler, modernizme, ekonomik bunalımlara ve toplumsal sorunlara verilen bir tepki olarak değerlendirilmektedir (İçli, 2015:422). Bu dönemde insanlar genel oy hakkı için, kadınların siyasal hakları için, çalışma saatleri gibi sıradan meseleler için mücadele etmek durumunda kalmışlardır (Gerhard, 2020:13). Bu anlamda klasik toplumsal hareketler eşitlik, özgürlük ve adalet gibi değerleri savunan bireyler tarafından gerçekleştirilen kolektif eylemleri kapsamaktadır. Birinci dalga kadın hareketlerinin temel hedefi olan kadınların erkeklerle eşit siyasal ve hukuksal haklara sahip yurttaşlar olarak tanınması talebi de bu klasik eşitlik, adalet ve özgürlük arayışının önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Klasik toplumsal hareketlerin sahip olduğu bu özellikler, birinci dalga kadın hareketlerinde de açık biçimde görülmektedir. Nitekim birinci dalga kadın hareketleri, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında kadınların oy hakkı, oy hakkı ve vatandaşlık hakkı gibi talepler etrafında örgütlenmiş ve bu taleplerini doğrudan devletin hukuki ve siyasal yapısına yöneltmiştir. Hareketin temel amacı, mevcut siyasal sistem içerisinde kadınların erkeklerle eşit haklara sahip yurttaşlar olarak tanınmasını sağlamak olmuştur (Çaha, 2018: 44-47). Bu yönüyle birinci dalga kadın hareketleri, devlet merkezli talepleri, kitlesel örgütlenme yapıları, eşitlik ve yurttaşlık eksenli söylemleri ile klasik toplumsal hareketlerin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Özellikle açlık grevleri, mitingler, gösteriler ve sivil itaatsizlik eylemleri, klasik toplumsal hareketlerin kolektif ve örgütlü yapısının kadın hareketleri içerisindeki en belirgin örneklerinden biridir. Dolayısıyla birinci dalga kadın hareketleri hem taleplerinin niteliği hem de mücadele yöntemleri bakımından klasik toplumsal hareketler paradigması içerisinde değerlendirilmektedir.

2.2. Yeni Toplumsal Hareketler

Klasik toplumsal hareketler, ortaya çıktıkları dönemden itibaren tekil girişimler olarak değil, birbirleriyle etkileşimli kolektif hareketler olarak yürütülmüştür (Tilly vd., 2020:46). Zamanla teknolojinin gelişmesi, kentleşmenin artışı ve küreselleşmenin de etkisiyle ortaya çıkan yeni sorunlar yeni hak ve talepler ile yeni mücadele alanları yaratmıştır. Kısacası toplumsal hareketler alanında 1960'lı yıllarda klasik anlayış sorgulanmaya başlanmış ve yeni eylem biçimleri ortaya çıkmıştır.

1960'lı yılların sonları ile 1980'li yıllar arasında dünyanın pek çok ülkesinde öğrenci hareketlerini, yurttaşlık hakları hareketlerini, kadın hareketlerini, çevre hareketlerini ve gey hareketlerini içeren yeni bir toplumsal hareket dalgası oluşmuştur. Bu dalga, "*yeni toplumsal hareketler*" olarak kavramsallaştırıldı ve bu hareketler siyasete yeni sorunlar kazandırdı (Giddens ve Sutton, 2018:405).

1968 yılındaki öğrenci ayaklanmaları, yeni toplumsal hareketlerin başlangıcı olarak gösterilebilir (Giddens ve Sutton, 2021:979). Öğrencilerin başını çektiği ve 68 Hareketi olarak tarihteki yerini alan bu ayaklanmalar, kültürel konulara odaklanmıştır. Üniversite öğrencilerinin kampüs işgalleri ve sokak eylemleri, zamanla toplumun geniş

kesimlerini de etkisi altına almıştır. 1968 yılında Fransa’da ortaya çıkan bağımsızlık ve sistem karşıtı hareketler, dünya genelinde sayısız protestolara neden olmuş ve bu hareketler, yerel ölçekteki siyasal olaylarla birleşerek özgül hareketler haline gelmiştir (Yıldırım, 2016:230-231).

1968’de ekonomik ve siyasal sistemin krizlerine karşı bir duruş biçiminde ortaya çıkan sistem karşıtı hareketler, yeni toplumsal hareketlerin temelini atmıştır. Bu dönemde modernizm, tüm yapı ve kurumlarıyla sorgulanmaya başlanmış ve büyük anlatılar toplumsal hareketlerin yörüngesinden çıkmıştır. Bu dönüşüm, öğrenci ve kadın hareketleri başta olmak üzere yeni nesil hareketlerde karşılık bulmuştur. 1968’in açtığı yeni mücadele alanları işçi sınıfı gibi sınıfsal hareketlerden; kadınlar, eşcinseller, siyahlar, öğrenciler gibi farklı kimliklerden oluşan birey merkezli hareketlere evrilmiş (Yıldırım, 2016:231); sınıf temelli hareketler yerini kimlik talepleriyle ortaya çıkan yeni yeni toplumsal hareketlere bırakmıştır.

Yeni toplumsal hareketler, *“toplumun geneli tarafından siyasal aktörler olarak tanınma talebi olan ve sonuçları açısından grubun kendisinden çok toplumun tümü üzerinde etkili olabilecek hedefleri gerçekleştirmeyi amaçlayan hareketler”* olarak tanımlanabilir. Bu hareketler, tüm toplum kesimleri için bağlayıcı sonuçlar içerdiğinden, oldukça siyasaldırlar. Diğer bir ifade ile bu hareketlerin sınıfsal bir temeli yoktur ve doğaları gereği evrensel niteliktedirler. Bu hareketler bazen de sadece belirli bir grubu içine alan hareketlerdir (Offe, 2016:57-62). Örneğin kadın hareketleri veya LGBT hareketleri, sadece belirli bir grubun haklarını korumak ve bu grubun maruz kaldığı eşitsizliği ortadan kaldırmak için mücadele etmektedirler.

Yeni toplumsal hareketler, ileri sanayi toplumları için yeni bir gündem yaratmışlardır. Buradaki yenilik sınıf temelli kavramlaştırmalardaki bir farklılığa işaret etmektedir. Bu hareketler, sistemi alaşağı etmek yerine, demokrasiyi ileriye taşıma ve yaşamı iyileştirme arzusunda olmuştur. Bu anlamda yeni toplumsal hareketlerin sınıfsal olmaktan çıkışı, hareketlerin kimlik, statü ve değer temelli hareketlere dönüştüğü iddia edilmektedir (Kaymaz, 2016:80). Yeni toplumsal hareketler kendini gerçekleştirme ihtiyacı üzerinde durmaktadır. Diğer bir ifadeyle yeni çatışmalar bölüşüm sorunlarından kaynaklanmamakta, yaşam biçimlerinin grameri ile ilgili olmaktadır (Habermas, 1981:33).

Yeni toplumsal hareketlerin yeni niteliği şöyle sıralanabilir: Öncelikle yeni toplumsal hareketlerin yeni bir toplum yaratma ve iktidarı ele geçirme gibi hedeflerinin olduğu söylenemez. Bunların, iktidarı ele geçirme amacından çok, çoğulcu demokrasiyi savundukları; insan haklarını, ifade özgürlüğünü, kişisel bir yaşam tarzını ve özgürce seçme hakkını savunmayı amaçladıkları görülmektedir (Touraine, 2023:314-316). Bu anlamda yeni toplumsal hareketlerin, ekonomik veya siyasal iktidarla ilgili olmaktan çok, ileri sanayi toplumlarındaki sorunlara vurgu yaptığı söylenebilmektedir. Bu hareketlerin toplumsal tabanı eğitilmiş bireylerden oluşmaktadır. Yeni toplumsal hareketler, bir ideoloji peşinde koşmaktan çok, seküler bir kültür ortamı yaratarak, farklı olma hakkını ve postmateryalist değerleri savunmaktadır (Önder, 2003:598). Maddi amaçlar yerine, kültür ve duygular alanına yöneliktir. Bu hareketler, çıkar amaçlı olmaktan çok, yaşam politikasına ve kimlik sorunlarına yönelik, katı örgütlü yapıları olmayan, merkezsiz ve yerel yapılardır. Yeni toplumsal hareketler, geçmişin katı ideolojik standartlarına aykırı olarak, hoşgörü ve çoğulcu bir yapıda şekillenmiştir (Touraine, 2023:314-315). Ayrıca bu hareketler, eskiden olduğu gibi kendi değerlerini (*özerklik, kimlik, insan hakları vb.*) savunurken şiddete başvurmamaktadır (Offe, 2016:70). Bu özellikleri de bu hareketleri klasik toplumsal hareketlerden ayırmaktadır.

Touraine, yeni toplumsal hareketlerin, post-endüstriyel toplumlara özgü olduğunu vurgulamaktadır. Post-endüstriyel toplum, kültürel değerleri, fikirleri ve ilişki biçimleriyle yeni bir toplum tipidir. Post-endüstriyel toplumların araştırma, bilgiyi işleme süreci, bilimsel yöntemleri ve kitle iletişim araçları gibi dört temel bileşeni bulunmaktadır. Touraine’e göre yeni toplumsal hareketler, post-endüstriyel toplumun bu değerleri ile özdeşleşmektedir ve yeni toplumsal hareketlerin mücadele alanı, devletten sivil topluma kaymıştır (Touraine, 1985:780-781). Yeni toplumsal hareketler, devlete değil, toplumsal bir muhalife yönelik hareketlerdir. Bu hareketler, temelde siyasal arenada var olmaktan çok, sivil alanı genişletme ve siyasal kurumları demokratikleşmek istemiştir. Bu açıdan yeni toplumsal hareketler, sivil toplumdaki kimlik inşasına vurgu yapmakta ve sınıf kavramını aşan ırk, toplumsal cinsiyet, etnisite gibi terimlerle tanımlanmakta (Çayır, 2016:17-23) ve kimlik, farklılık ve yaşam tarzı ve kalitesi ile ilgili toplumsal sorunlarla ilgilenmektedir.

1980’ler ve 1990’lardaki toplumsal değişimlerle birlikte ele alındığında yeni toplumsal hareketler siyaset yapmanın yeni yolu olarak görülmeye başlanmıştır (Petras ve Veltmeyer, 2006:84). Önceki dönemden farklı olarak, yeni toplumsal hareketlerin *“politize ettikleri konu, ne ‘özel’ ne de ‘kamusal’dır. Ancak her iki alanı etkileyen sonuçlar içermektedir. Yeni hareketlerin hareket alanı ‘kurumsal olmayan’ siyaset alanıdır”* (Offe, 2016:55). Sınıf dayanışmasının yerine, farklılıklara odaklanan politikalarla demokrasiye derinlik kazanmak istemektedir (Vergin, 2015:321). Bu hareketler, temsili demokrasinin çıkmazlarını ve tehlikelerini kendi temalarından biri olarak ele almaktadır. Yeni toplumsal hareketlerde yeni olan budur (Arrighi vd. 2020:45).

Yeni toplumsal hareketlerin bir diğer ayırıcı özelliği de özneye vurgu yapmasıdır. Yeni toplumsal hareketler bir yandan özneye vurgu yaparken bir yandan da özgürlük ve eşitlik ilkelerini savunurlar. Örneğin kadın hareketleri, bir taraftan kadının bir özne olduğunu, yani bir cinsiyeti olduğunu, erkekten farklı olmakla birlikte onunla eşit olduğunu savunur; diğer taraftan, toplumsal cinsiyetle özdeşleşen rolleri ve tür ayrımını ortadan kaldırmak da ister. Diğer bir ifadeyle yeni toplumsal hareketler, herkese hitap eden, doğal farklılıkları silen, erkek egemenliğinin ortadan kalktığı eşit bir toplumu amaçlar (Touraine, 2011:145). Bu da hareketleri, klasik toplumsal hareketlerden ayırmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin temel özellikleri, kadın hareketlerinin özellikle ikinci ve üçüncü dalga dönemlerinde belirgin biçimde görülebilmektedir. Birinci dalga kadın hareketleri ağırlıklı olarak oy hakkı ve vatandaşlık statüsü, gibi hukuki ve siyasal haklara odaklanırken, 1960'lı yıllardan itibaren gelişen ikinci dalga kadın hareketleri toplumsal cinsiyet eşitsizliği, aile içi emek, bedensel haklar, kürtaj hakkı, cinsel özgürlük ve gündelik yaşamda karşılaşılan ayrımcılık gibi konuları gündeme taşımıştır (Çayır, 2016: 28). Bu dönüşümün, kadın hareketlerini ekonomik ve sınıfsal taleplerden ziyade kimlik, kültür ve yaşam tarzı ekseninde şekillenen yeni toplumsal hareketler kategorisine yaklaştırdığı söylenebilmektedir. Üçüncü dalga kadın hareketleriyle birlikte ise etnisite, sınıf, cinsel yönelim ve kimlik farklılıklarını dikkate alan çoğulcu bir anlayış benimsenmiş ve kadın hareketleri merkezi ve hiyerarşik örgütlenmeler yerine ağ temelli, yatay ve esnek örgütlenme biçimlerine yönelmiştir. Dördüncü dalga kadın hareketleri ise dijital iletişim teknolojileri ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte kadın hareketleri, ulusal sınırları aşan küresel dayanışma ağları oluşturabilmiş ve farkındalık yaratmaya yönelik kampanyalar yürütmüştür. Bu yönleriyle ikinci, üçüncü ve dördüncü dalga kadın hareketleri, yeni toplumsal hareketlerin kimlik temelli, kültürel, çoğulcu, etkileşimsel yapısını yansıtan en önemli örneklerden biri olarak değerlendirilebilmektedir.

2.3. Klasik/Yeni Toplumsal Hareketlerin Farklılıkları

Klasik toplumsal hareketler 19. yüzyılda sanayi toplumunun sorunları karşısında sisteme yönelik devrimci eylemlerle kendini göstermiştir. Bu açıdan klasik toplumsal hareketler, kapitalizmin oluşturduğu çelişkilerin ve eşitsizliklerin aşılması için mücadele etmişler ve Marksist ideolojiden etkilenmişlerdir. Yeni toplumsal hareketler ise kapitalizmi eleştirmekle birlikte Marksizmin yetersizliklerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Beuchler, 1995:41). Yeni toplumsal hareketler, temelde mevcut küresel düzeni, devletin işleyişini, kamu politikalarını, bürokratik yapıları, sistem tarafından dayatılan ilişkileri ve yaşamın yozlaşmasını eleştirmektedirler (Dede, 2018:27). Yeni toplumsal hareketler, klasik toplumsal hareketler gibi sosyal ve ekonomik çöküşün bir yansıması değildir. Mücadeleleri ekonomik olmaktan çok kimliği rahatça ifade edebilme, katılım ve sivil haklar gibi kavramlar çerçevesinde kültürel alanda gerçekleşmektedir (Çayır, 2016:12). Kısacası klasik toplumsal hareketler, sadece işçi hareketleri ve kadınların oy hakkı gibi mücadelelerini kapsarken, yeni toplumsal hareketlerin mücadele alanı genişlemiştir.

Yeni toplumsal hareketler, dile getirdikleri sorunlar ve hedefleri açısından da eski'nin ütopyacı hareketlerinden farklıdır. Klasik toplumsal hareketler devrimci bir amaç güderken, yeni toplumsal hareketler devrimci bir amaç gütmazler. Klasik toplumsal hareketler, sefaletin olmadığı, herkesin eşit olduğu bir toplum yaratmak isterken; yeni toplumsal hareketler, salt çatışmayla dolu bir model yerine uzlaşıya dayanan, toplumsal oyuncuları ticari rakiplere indirgeyen, liberal bir toplum yaratmak istemiştir. Diğer bir ifadeyle klasik toplumsal hareketler, sisteme yönelik bir başkaldırı iken yeni toplumsal hareketler olumlu hedeflere yönelir ve toplumu dönüştürmekten çok, yaşamı değiştirmek istemektedir (Touraine, 2011:129-145). Klasik toplumsal hareketler eşitlik, özgürlük gibi evrensel konulara odaklanmıştır. Yeni toplumsal hareketler ise, toplumda var olan belirli bir soruna dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Örneğin çevreci, kadın ve eşcinsel hareketler veya küreselleşme karşıtı hareketler, bir değişim gerçekleştirmekten çok, ilgili konulardaki sorunlara dikkat çekmeyi amaçlar (Şentürk, 2006:39).

Yeni toplumsal hareketlerin çatışma alanları ve örgütsel yapıları da klasik toplumsal hareketlerden farklıdır. Klasik toplumsal hareketler, siyasal hareketin alanı olarak devleti görürken, yeni toplumsal hareketlerin temel çatışma alanı sivil toplumdur. Yeni siyasal hareket özel ve kamusal kurumları sorgulamaktadır (Offe, 2016:60). Yeni toplumsal hareketlerin bu sivil niteliği, onların örgütlenme biçimlerini de etkilemektedir. Yeni toplumsal hareketler, örgütsel yapıları ile ve komuta merkezlerinin yokluğu ile de klasik toplumsal hareketlerden ayrılmaktadır. Klasik toplumsal hareketler, (örneğin işçi hareketleri) çoğunlukla bir siyasi partinin yönlendirmesine bağlı olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Yeni toplumsal hareketler ise herhangi bir siyasi partiye bağlı olmamaktadır (Touraine, 2011:130) ve bunların büyük liderleri yoktur; örgütleri hayli etkisizdir (Melucci, 2016:94).

Yeni toplumsal hareketler, toplumsal tabanları yani aktörleri açısından da klasik hareketlerden farklılaşmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin aktivistleri artık -klasik- işçiler değildir (Melucci, 2016:82). Yeni toplumsal hareketlerin aktivistleri yüksek eğitilmiş, ekonomik güvenceye sahip ve hizmet sektöründe çalışan kişilerdir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketlerde kolektif eylemi şekillendirme açısından sınıfı aşan bölünmeler söz konusudur (Buechler, 1995:453). Bu bölünmeler etnisite, cinsiyet ve kimlik yönelimli bölünmelerdir. Yani yeni toplumsal hareketler, klasik hareketler gibi sınıfsal değildir. Klasik toplumsal hareketler sadece işçi sınıfı tabanlıyken, yeni toplumsal hareketlerin farklı bir toplumsal sınıf tabanlı olduğu kabul edilmektedir. Bu açıdan yeni toplumsal hareketlerin yeni bir orta sınıfa hitap ettiği söylenebilmektedir. Bu yeni orta sınıf, içinde yer aldığı toplumda kendiliğinden oluşan bir sınıftır (Buechler, 1995:453). Bu yeni orta sınıf, belirli hedeflere ve rasyonel stratejilere sahiptir (Çayır, 2016:12-16). Bu gruba ev hanımları, lise ve üniversite öğrencileri, emekliler, işsizler ya da marjinal işlerde çalışan kişiler de dahil edilebilir (Offe, 2016:62). Bu doğrultuda kadın hareketleri de farklı yaş, eğitim ve meslek gruplarından kadınları ortak hak talepleri etrafında bir araya getirerek sınıf temelli örgütlenmenin ötesine geçmektedir.

Bu yeni orta sınıf, ekonomik taleplerden çok, farklı sosyal, siyasal, kültürel vb. talepler etrafında bir araya gelmektedirler. Örneğin çevre duyarlılığına sahip bireylerin gerçekleştirdiği Greenpeace eylemleri, sivil niteliğe sahip, kitlesel olmayan ve belirli bir alana özgü eylemselliği ifade etmektedir (Yanık ve Öztürk, 2014:54). Yine farklı cinsel yönelimlere sahip bireylerin gerçekleştirdiği LGBT hareketleri ya da kürtaj hakkını savunan kadınların gerçekleştirdiği kadın hareketleri ile sokak hayvanlarının haklarını savunan hayvansever aktivistlerin gerçekleştirdiği eylemler de bu yeni ve belirli bir alanla sınırlı olan hareketlere örnek teşkil etmektedir.

1960'lı yıllardan sonraki kadın hareketleri, yeni toplumsal hareketlerin en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü kadın hareketleri, klasik toplumsal hareketlerden farklı olarak ekonomik taleplerden ziyade toplumsal cinsiyet eşitliği, kimlik, temsil, beden politikaları ve bireysel özgürlükler gibi kültürel ve siyasal talepler etrafında şekillenmektedir. Ayrıca kadın hareketleri, merkezi ve hiyerarşik örgütlenmeler yerine daha yatay ve ağ temelli örgütlenme biçimlerini benimsemekte, farklı toplumsal kesimlerden bireyleri ortak bir amaç etrafında bir araya getirebilmektedir. Bu yönleriyle kadın hareketleri, yeni toplumsal hareketlerin temel özelliklerini yansıtan en önemli toplumsal aktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Çayır, 2016: 27-29; Çaha, 2018: 47).

Klasik toplumsal hareketler, uzun süren yapısal bir krizin sonucunda ya da ortak inançların bir ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Yeni çatışmalar ise kalıcıdır, konjonktürel değildir (Melucci, 2016:75-76); belirli bir programa dayanmamaktadır ve anlık protestolarla kendini göstermektedir. Klasik toplumsal hareketler, sadece bir alanda etkili olurken, yeni toplumsal hareketler bir kurumdan diğer bir kuruma, bir şehirden diğer bir şehre veya bir ülkeden diğer bir ülkeye sıçrayabilmektedir (Dede, 2018:28-29).

Yeni toplumsal hareketler, eylem biçimleri yani kullandıkları araçlar bakımından da klasik hareketlerden farklıdır (Giddens ve Sutton, 2021:981). Klasik toplumsal hareketler, klasik eylem biçimleri olan toplanma, yürüme ve grev gibi stratejileri kullanırken, yeni toplumsal hareketler hareketler sessizlik, zincir kurma, halay çekme, soyunma, sarılma, sosyal medyada *hashtag*(#) oluşturma gibi şiddet dışı özgün taktiklerle taleplerini dile getirmektedir.

Klasik toplumsal hareketler, ideolojik (*liberal, muhafazakâr vb.*) kökenli çatışmaları içerirken; yeni toplumsal hareketlerde kültürel alan (*ırk, cinsiyet vb.*) çatışmalar için ana hedeftir. Yeni toplumsal hareketlerde ideolojiler gibi siyasal kodlar geçersizdir. Bu da onları klasik toplumsal hareketlerden ayırmaktadır. 1970'li yıllarda yeni toplumsal hareketler, kent hakkı, farklı olma hakkı, cinsiyet ve kimlik gibi kültürel kodlar üzerinden gelişmiştir (Çayır, 2016:23; Offe, 2016:60). Bu hareketlerden en önemlileri arasında kadın hareketleri yer almaktadır.

3. TARİHSEL SÜREÇTE KADIN HAREKETLERİ

Kadın ile erkek arasındaki eşitsizlikleri gidermeyi amaçlayan kadın hareketleri, oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Kadın hareketlerinin tarihsel süreci, 18. yüzyıldan 21. yüzyıla kadarki (Day ve Wray, 2018; Free ve Muellerher, 2004) dönemi kapsamakta ve literatürde çoğunlukla dört dalga çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda birinci dalga kadın hareketleri 1848-1920, ikinci dalga kadın hareketleri 1960-1988, üçüncü dalga kadın hareketleri 1988-2010 (Özdemir ve Aydemir, 2019:1707), dördüncü dalga kadın hareketleri ise 2013'de başlayan ve halen devam eden dönemi kapsamaktadır (Grady, 2018).

Birinci dalga kadın hareketleri, klasik toplumsal hareketlerle paralel biçimde, özellikle Batı Avrupa ve ABD bağlamında gelişme göstermiş ve bağımsızlık ve eşitlik talepleri etrafında şekillenmiştir (DuBois, 1998; Offen, 2000:108-110; Day ve Wray, 2018; Çakır, 2007). 1960 ve 1970'li yıllardan sonra yeniden canlanan kadın hareketleri (Ferree ve Roth, 1998; Free ve Muellerher, 2004; Touraine, 2011) ise yeni toplumsal hareketlerin

paralelinde ABD’de ortaya çıkan ve Batı Avrupa’ya yayılan; farklılık ve kimlik talepleri üzerinden analiz edilmektedir. Bu çerçevede ikinci dalga kadın hareketleri, Betty Friedan’ın yazdığı “*Kadınlık Gizemi*” (The Feminine Mystique) adlı eserin 1963 yılında yayımlanmasıyla ilişkilendirilmektedir. Friedan, bu eserinde geleneksel kadınlık rollerinin reddini savunarak kadının toplumsal konumuna ilişkin önemli bir tartışma başlatmıştır (Friedan, 1963; Evans, 1979; Tekeli, 1998; Çaha, 2018: 53).

Üçüncü dalga kadın hareketlerinin ortaya çıkışı, büyük ölçüde ABD’de gelişen siyah kadın hareketlerine yönelik eleştiriler ile ilişkilendirilmektedir. Bu hareketin beyaz Batılı kadınlara yönelttiği eleştiriler, kadın sorununa cinsiyet ile ırk, etnisite gibi kavramlar çerçevesinde yaklaşılmasına yol açmıştır (Crenshaw, 1989; Day ve Wrak, 2018; Çaha, 2018:45-357)

Dördüncü dalga kadın hareketleri, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle ortaya çıkan sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ile ortaya çıkmıştır (Munro, 2013; Day ve Wrak, 2018). Kısacası birinci dalgada bağımsızlık ve eşitlik için verilen mücadelelerde kadınlar da *-işçi sınıfı gibi-* kendilerini dışlanmış bir grup olarak görmüş ve çatışmaların içinde yer almışlardır. 1960’lı yıllarda dünya genelindeki gelişmelerin (*öğrenci hareketleri, çevre hareketleri vb.*) (Touraine, 2011:130) etkisiyle kadın hareketlerindeki eşitlik politikasının yerini cinsiyet ve kimlik politikalarının aldığı söylenebilir.

3.1. İlk Dönem (Birinci Dalga) Kadın Hareketleri: Klasik Toplumsal Hareketler İçerisinde Kadın Hareketleri

İlk dönem kadın hareketleri ya da birinci dalga kadın hareketleri, klasik toplumsal hareketler içerisinde değerlendirilmektedir. Bu dönemde tıpkı işçi sınıfı gibi devrim fikriyle özdeşleşmiş kadınlar, toplumsal yapıda radikal dönüşümler gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu açıdan bu dönemde kadınlar yurttaşlık ve oy hakkı, yönetime katılma hakkı ile eşitlik ve özgürlük talepleri için mücadele etmişlerdir.

Birinci dalga kadın hareketleri devrimlerden -özellikle Amerikan ve Fransız Devrimleri- çok etkilenmiştir (Giddens ve Sutton, 2021:667). Kadınlar kitlesel olarak tarih sahnesine Fransız Devrimi’yle çıkmıştır. 1789’da küçük esnaf, balıkçı, çamaşırcı, gündelikçi, artist, terzi, işsiz ve şarkıcılardan oluşan 4000 kişilik bir kadın kitlesi Versailles’a yürüyüp (Michel, 1993:47) devrime destek vermişlerdir. Burjuvazinin eşitlik ve özgürlük taleplerine karşı kadınlar da bu hakları talep etmeye başlamışlardır. Ancak Fransız Devrimi cinsler arası eşitsizliği devam ettirmiştir. Bunun nedeni Fransız devriminin ilkelerinde kadına yer verilmemesidir (Gökçimen, 2008:6). Diğer bir ifadeyle, eşitlik ve özgürlük talep eden burjuvazinin, eşit ve özgür insan tabiri kadınları dışlayan bir nitelik taşımaktaydı. Bu insan beyaz, burjuva ve rasyonel erkektir. Dolayısıyla kadın hareketlerinin ortaya çıkışı ile modernleşme, burjuva devrimi ve rasyonel insanı temel alan evrensel insan hakları teorisinin gelişimi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır (Berktaş, 2004:2).

Birinci dalga kadın hareketleri, liberalizmin evrensellik iddialarına karşı verilmiş bir mücadeledir (Molyneux, 2001:142). Evrensellik, liberal kuramın zeminini oluşturuyorsa; demokrasi bütün insanlara kendi kaderlerini tayin etme hakkını veriyorsa (Phillips, 2015:72) ve “*eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da kadın köle oluyor?*” (Berktaş, 2004:6). İşte birinci dalga kadın hareketleri bu temel soruya yanıt aramıştır.

Bu dönemde kadınlar, Fransız Devrimi’nin İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirgesi’nde sözü edilen insan ve yurttaş kavramının kendilerini kapsamadığının farkına varmışlardır. Devrime katılan kadınlardan Olympe de Gouges bu yüzden 1791’de Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ni ilan etmiştir. Ancak de Gouges, kadın cinsine yakışmayacak bir biçimde politika yapmaya giriştiği için devrimci mahkeme tarafından giyotine gönderilmiştir. Ardından, 1792’de yayımladığı *A Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi) adlı kitabı ile Mary Wollstonecraft, ilk feminist meydan okumayı gerçekleştirmiştir (Berktaş, 2004:6). Fransız Devrimi’nin etkisiyle yazılmış bu kitapta Wollstonecraft, kadınların insan haklarına vurgu yapmanın yanı sıra şu mesajı ortaya atmıştır: “*Artık kadınların yaşam tarzında bir devrim gerçekleştirmenin zamanı gelmiştir.*” Bu mesaj, kadınları kitlesel bir meydan okumaya davet etmişti. Orta sınıftan kadınlar, Devrim’i desteklemek üzere sadece kadınlara açık kulüpler oluşturup (Michel, 1993) Paris başta olmak üzere diğer büyük şehirlerde toplanmışlardır. Kadın hareketleri o tarihten itibaren Batılı ülkelerde yeniden biçimlenmiştir (Tekeli, 1988:109).

ABD’de kadın hareketi 1840’larda kölelik karşıtı hareketlerden etkilenerek ortaya çıkmıştır. 1837’de kölelik karşıtı dernekler kurulmuş, toplantılar, mitingler düzenlenmiştir. Sarah Grimke ve Angeline Grimke, bu hareketin önemli isimlerindendir. ABD’de 1848’de gerçekleştirilen Seneca Falls toplantısı, kadınların hak eşitliği için yaptıkları ilk tarihi eylemdir. Bu toplantı, kadınların ilk defa karşılıklı destek ve dayanışma için bir araya gelip, ortaklık duygusu ile hareket etmeleri anlamına gelmektedir. Bu toplantı sonucunda Duygular Bildirgesi

yayınlanmış ve kadınların oy hakkı için çağrıda bulunulmuştur. Bu bildirge büyük ölçüde Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nden esinlenerek oluşturulmuştur (Çakır, 2007:418-419).

1789 ve 1848 ihtilalleri gibi İngiltere'deki kadın hareketleri de ilk olarak oy hakkı etrafında şekillenmiştir. İngiltere'de kadın hareketi, 1867'de kadınların oy hakkı elde etmek için bir imza kampanyası başlatmaları ve John Stuart Mill'in bu yöndeki yasal hakkın tanınması için parlamentoya sunduğu yasa önerisiyle başlamıştır (Çakır, 2007:23). Bu tarihten sonra kadınlar ülke çapında örgütlenmiş ve kamuoyu oluşturmak üzere çeşitli gösteriler düzenleyerek bir mücadele başlatmışlardır. 1908'de Hyde Park'ta düzenlenen miting, o zamana kadar düzenlenen en kalabalık gösteri olmuştur. Eylemci kadınlar kundaklama ve diğer şiddet eylemlerine başvurmuş, açlık grevi yapmış; hatta kendilerini kralın önüne atıp intihar edenler bile olmuştur (Tekeli, 1998:46).

Birinci dalgada kadınlar, dünya çapındaki siyasal gelişmelerin de etkisiyle devrim düşüncesinden yola çıkarak siyasal alanda kadın-erkek eşitsizliğini ortadan kaldıracak radikal çözümler için mücadele etmişlerdir. Savundukları bu dava uğruna da kadın eylemciler, şiddet kullanmaktan geri durmamış ve amaçlarına ulaşmak için her yolu denemişlerdir.

Birinci dalga kadın hareketlerinin odak noktası oy hakkı olmakla birlikte bu hareketler 1848 İşçi Devrimleri'nden de etkilenmiştir (Meyer ve Whittier, 1994). Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan işçi sınıfı, olumsuz çalışma koşullarından duydukları hoşnutsuzlukları eylemlere dönüştürerek bir sınıf hareketi başlatmışlardır. Bu işçilerin içinde yer alan kadınlar da bu hareketlere destek vermişlerdir (Kaldık, 2021:32-33). 8 Mart 1857, bu ağır çalışma koşullarını protesto eden New York'lu 40.000 kadın dokuma işçisinin tarihte ilk defa bağımsız bir direnme hareketine giriştikleri ve greve gittikleri gün olarak tarihe geçmiştir (Tekeli, 1988:110). 1870'te Paris Komünü sırasında kadınlar tıpkı 1789 ihtilalinde olduğu gibi ön planda rol almışlardır (Çakır, 2007:427). Bu tarihten sonra kadınlar kendi işçi sendikalarını kurup örgütlenme yoluna gitmişlerdir (Michel, 1993:58).

Bu doğrultuda birinci dalga kadın hareketlerinin, vatandaşlık sıfatını elde etme ile oy hakkı, çalışma ve mülkiyet hakkı gibi temel siyasi ve sivil haklar elde etme mücadelesi etrafında geliştiği söylenebilir (Çaha, 2018:46; Özudoğru-Erdoğan, 2021:114). 19. yüzyılda daha çok oy hakkı taleplerine vurgu yapan birinci dalga kadın hareketleri, bir toplumsal hareket olarak belirli hedeflere ulaşmıştır (Enginyurt, 2018:48). Sonuçta bu süreçte kadınların toplumsal ve politik durumlarını iyileştiren bazı kazanımlar elde edilmiştir. Kölelik kaldırılmış ve 1920 yılı itibarıyla pek çok Batı ülkesinde kadınlara oy kullanma hakkı verilmiştir. Bu kazanımlardan sonra kadın hareketleri yavaşlamıştır. Ancak erkeklerle eşit politik hakların elde edilmesi, kadınların farklı yaşam alanlarındaki eşitlik taleplerinin önünü açmıştır (Giddens ve Sutton, 2021:667). Bu farklı alanlardaki eşitlik talepleri 1960'lı yıllarda ikinci dalga kadın hareketlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

3.2. İkinci Dönem Kadın Hareketleri: Yeni Toplumsal Hareketler İçerisinde Kadın Hareketleri

Birinci dalga kadın hareketleri, sosyal ve siyasal alanda önemli kazanımlar elde edince kadın hareketleri durgunlaşma sürecine girmiştir. Ancak 1960'larda dünya çapında yaşanan olaylara kayıtsız kalamayan kadınların (Ferree ve Roth, 1998; Free ve Muellerher, 2004) kamusal alanda erkeklerle eşit hakları talep etmeleriyle birlikte kadın hareketleri yeniden yeşermeye başlamıştır.

İkinci dönem kadın hareketleri yeni toplumsal hareketler içinde değerlendirilmektedir. Bu hareketlerin ilk dönem kadın hareketlerinden farkı, taleplerini devrimci hayallerden uzak ve şiddet içermeyen bir biçimde dile getirmeleridir. Ayrıca yine bu dönem kadın hareketleri tıpkı yeni toplumsal hareketler gibi kültürel alana yoğunlaşmış ve toplumu tümüyle değiştirmek yerine var olan kazanımlarına yenilerini ekleyerek, yaşam kalitesini yükseltmek istemişlerdir. Kısacası kadın hareketlerinin ilk aşamasında kadınlar, politik alanda seslerini duyurmuş ve belli kazanımlar elde etmiştir. İkinci aşamada ise kadınlar, elde ettikleri kazanımların kapsamını genişleterek ekonomik ve sosyal eşitlikleri için mücadele etmişlerdir.

3.2.1. İkinci Dalga Kadın Hareketleri: Kamusal/Özel Alan Tartışmaları

1960'lardan itibaren yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasıyla kadın hareketlerinde de yeni bir döneme girilmiştir (Touraine, 2011:130). 1968 yılında patlak veren gençlik eylemleri içinde öğrenci kadınlar da yer almaktaydı. Bu kadınlar, gençlik hareketlerinde kendilerinin ikincil konumda olduklarının ve ezilmişliklerinin farkına varmışlardır. Gerçekten de erkeklerin siyaset tartıştıkları toplantılarda kadınlardan yalnızca çay, kahve yapmaları gibi geleneksel cinsiyet rolleri ile uzantılı görevleri yerine getirmeleri bekleniyordu (Tekeli, 1988:112). Bu bağlamda ikinci dalga kadın hareketleri, sivil haklar hareketleri ve öğrenci eylemlerinden etkilenerek Amerika'da başlamış ve daha sonra dünyanın diğer yerlerine yayılmıştır (Giddens, 2000:544).

Yeni Sol'un içinden doğan ikinci dalga kadın hareketi (Evans, 1979), piyasa kapitalizmine (Fraser, 2012:4), eşitsizliği ve dışlanmayı yaratan ortamlara karşı çıkmaktadır (Çayır, 2016:29). İkinci dalga kadın hareketini birinci dalgadan ayıran özelliğinin ise siyasal iktidarı devirmeyi amaçlayan bir toplumsal hareket niteliği taşıdığı öne sürülmektedir. Bu yeni hareketler, baskı ve tahakküm ilişkilerine tümüyle karşı çıkan ve kadınların ezilmesine neden olan tüm unsurların ortadan kaldırılması için verilen mücadeleleri içermektedir. Yeni kadın hareketleri, ilk dönemden farklı olarak, tek bir amaç için kısa süreli eylemler değil, kadınların özgürleşmesi için verilen çok boyutlu ve uzun vadeli bir mücadeledir (Tekeli, 1988:114). Bunun için de ikinci dalga kadın hareketinde kadınlar, siyasal değişimlere odaklanmaktansa daha geniş kapsamlı kültürel dönüşümler hedeflerler. Kadın ve erkek arasındaki benzerlikleri vurgulamak yerine her iki cins arasındaki farklılıklar üzerinde dururlar (Donovan, 2015:74). Bu dönemdeki kadın hareketleri, toplumun değişimini isteyen, geniş bir alana yayılan, kendi sorunlarına daha etkili çözümler bulma çabası içinde olan reformcu bir nitelik taşımaktadır (Özüdoğru-Erdoğan, 2021:114).

İkinci dalga kadın hareketinin başlamasında Simone de Beauvoir'in 1949 yılında yazdığı *The Second Sex* (İkinci Cins) adlı kitabının önemli etkileri olmuştur. Bu kitapta cinsellik, beden, annelik gibi özel yaşamla ilgili konular sorgulanarak kadın hareketlerine yeni bir ivme kazandırılmıştır. Simone de Beauvoir "*kadın doğulmaz, kadın olunur*" diyerek kadının ikincil konumunun sebebinin kültür -yani ataerki- olduğu vurgulamıştır. Buna göre kadının ötekileştirilmesinin nedeninin cinsiyet değil, toplumsal cinsiyet olduğu öne sürülmüştür (De Beauvoir, 1993; Day ve Wrak, 2018:114). Bu tarihten sonra kadın sorunu toplumsal cinsiyet tartışmaları içerisinde yer almaya başlamış ve kadın sorununa yeni bir boyut kazandırılmıştır.

İkinci dalga kadın hareketlerinin asıl odaklandığı nokta ise kamusal/özel alan ayrımı olmuştur. Kadınlar bu dönemde "*kişisel olan politiktir*" sloganıyla özel ve kamusal alanın sınırlarını genişletmişlerdir (Day ve Wrak, 2018:114; Çayır, 2016:28). Bu yaklaşımda her şey politiktir: Cinsellik, sohbetler, kadına yönelik şiddet, tecavüz, annelik, kürtaj. Bu yaklaşıma göre kadınların özel alanlardaki sorunları da politiktir ve başta devlet olmak üzere toplumun tümünü ilgilendirmektedir. Böylece ikinci dalga kadın hareketleri, kamusal alanda önemsiz veya özel olduğu iddia edilen birçok sorunu kamusal birer mesele haline getirmiştir (Phillips, 2015:115-117). Bu dönemde kadın hareketlerinin odak noktasını kürtaj hakkı, cinsellik ve doğum kontrol yöntemlerinin geliştirilmesi gibi kadın bedeni üzerindeki söylemler oluşturmıştır. Dolayısıyla kadın hareketlerinin ilgi alanına giren konular daha geniş bir alana yayılmıştır. Önceki dönem başarılarına ek olarak kadınlar, entelektüel bir etki yaratmışlardır (Giddens ve Sutton, 2021:667).

İkinci dalga kadın hareketlerinin aktörleri de değişmiştir. Bu dönemin aktivistleri, ilk dönem hareketlerde olduğu gibi işçi kadınlardan oluşmamaktadır. Bu hareketlerin öncülerinin çoğu yeni soldan gelen kadınlardır. Yani bu aktörler, üniversite eğitilmiş, orta sınıf, çifte kariyer yaşayan kadınlardır (Sancar, 1980:58). Ayrıca bu yeni hareketler, aile içi şiddet ve özel yaşamı ilgilendiren sorunları gündeme taşıdığı için bu aktörlerin arasında ev hanımlarını da saymak gerekmektedir.

Bu dönemde kadın hareketlerinin örgütlenme biçimi de değişmiştir. Eski kadın hareketlerinin aksine kadınlar, sendika, dernek ya da örgütler etrafında örgütlenmek yerine sayıları 6-25 kişiden oluşan küçük gruplar oluşturmuşlardır. Yani örgütlenme daha esnektir ve kadınlar ulusal kongrelere katılarak ya da kitle eylemlerine destek vererek, var olan sorunlarını dile getirmektedirler (Tekeli, 1988:113; Gerhard, 2020:109). Bu dönemde mücadele alanına önceki dönemden farklı eylem ve söylemler de dâhil olmuştur. Kadınlar farklı ülkelerde bilinç yükseltme toplantıları düzenlemiş; çeşitli yayınlar aracılığıyla, kürtaj, taciz ile kadına yönelik şiddet gibi temel sorunlarla ilgili kampanyalar başlatarak örgütlenmişlerdir (Çakır, 2007:437). Bu dönemde kadın örgütleri, özgürlük mücadelelerinden çok, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde projelerin yürütücülüğünü üstlenen sivil toplum kuruluşları niteliği kazanmaya başlamıştır (Sancar, 1980:59).

Sonuçta ikinci dalga kadın hareketleri büyük ölçüde amacına ulaşmıştır. Verdikleri mücadeleler sonucunda kadınlar ilk dönemde olduğu gibi belli kazanımlar elde etmişlerdir. Birçok Avrupa ülkesinde doğun kontrol klinikleri açılmış ve kürtaj hakkı tanınmıştır (Michel, 1993:82-83). Kadının dişilik rolü yeniden keşfedilmiş ve cinsiyet ilişkilerinde çok doğal olarak varsayılan birçok şey, sorgulanmaya başlanmıştır (Gerhard, 2020:101-105). Teorik alanda da cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) ayrımı konusundaki tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. Bu tartışmalarda kadın ve erkeğin biyolojik olarak iki farklı cins kabul edilmiş ancak bu farklılığın temelinde her ikisinin de farklı sosyalleşme süreçlerinden geçtiği varsayımı üzerinde durulmuş (Çaha, 2018:47-48) ve kadın sorununa bakış açısı değişmiştir.

Özetle, ikinci dalga kadın hareketleri, temelde kadın ve erkek arasındaki farklılıklara odaklanmış ve kadınların sorunlarına bütüncül ve evrensel bir açıyla yaklaşmış (Kaldık, 2021:42; Özüdoğru-Erdoğan, 2021:114) ve kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu durum ırk, cinsel kimlik ve etnik

kökenleri farklı olan kadınların çeşitli itirazlar geliştirmelerine zemin hazırlamıştır. Üçüncü dalga kadın hareketleri işte bu evrensel kadın anlayışının sorgulanması ile ortaya çıkmıştır.

3.2.2. Üçüncü Dalga Kadın Hareketleri: Farklılık ve Kimlik Siyaseti

Üçüncü dalga kadın hareketleri, 1990'ların başında ikinci dalga kadın hareketlerinin kadın algısına karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır (Özüdoğru-Erdoğan, 2021:114). İkinci dalganın evrensel yani beyaz, üst-orta sınıf şeklinde tek tipeleştirilen kadın algısı, batılı olmayan kadın aktivistler tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Bunlar, ikinci dalga aktivistlerinin kadınlar arasındaki farklılıkları görmezden geldiğini iddia etmişlerdir (Sancar, 1980:59). Diğer bir ifadeyle bu aktivistler, sadece kadın-erkek eşitliğini sağlamakla kadın sorununun çözülmemeyeceğini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla sadece kadın sorunları yoktur, kadınların sorunları vardır ve tüm kadınların ezilme biçimleri aynı değildir.

Bu duruma bir tepki olarak ortaya çıkan üçüncü dalga kadın hareketlerinde artık kadınlar arasındaki farklılıklara vurgu yapılmaya başlanmıştır. Etnik kimlik, cinsel yönelim ve ait olunan sınıf, kadınlar arası farklılıkları oluşturmaktadır (Kolay, 2015:9). Bu bağlamda, 1960'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan ikinci dalga kadın hareketinin yörüngesini belirleyen eşitlik politikası, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan üçüncü dalga kadın hareketleri ile yerini farklılık politikasına bırakmıştır (Çaha, 2018:57). Birinci ve ikinci dalga kadın hareketlerinin odağında sadece kadınlar vardır. Üçüncü dalga kadın hareketlerinde ise kadınlarla birlikte eşcinsel bireyler de tartışmaların odağında yer almaya başlamıştır.

Üçüncü dalga kadın hareketi, 1970'lerde ABD'de siyah kadın hareketiyle ortaya çıkmıştır. Bu hareket, zamanla cinsiyet, etnisite, ırk gibi kavramların yeniden ele alınmasına neden olmuştur (Çaha, 2018:357). Bu noktada Judith Butler'ın 1990'ların başlarında yazdığı *Gender Trouble* (Cinsiyet Belası) ve *Bodies That Matter* (Bela Bedenler) adlı eserleri, üçüncü dalga kadın hareketlerinin temel ideolojik kaynağını oluşturduğu söylenebilir. Butler'ın burada alışıya etmek istediği mesele heteroseksüelliktir (Donovan, 2015:385). Kitap, mesele olan bedenleri, yani gay, lezbiyen, transseksüel, kısacası heteroseksüel olmayan bedeni öne çıkararak özne kavramını sorgulamaya davet etmektedir (Direk, 2015:75).

Post-modernizm ve çok kültürlülük teorilerinin çok vurgulandığı bu dönemde özellikle kadınlar arasındaki ırk, etnik köken ve cinsellik farklılıklarına daha özenle yaklaşılmaya başlanmıştır. Bu noktada üçüncü dalga kadın hareketleri toplumsal cinsiyet, cinsel kimlik gibi daha çok kadınların bireysel alandaki sorunlarıyla ilgilenmiştir (Özüdoğru-Erdoğan, 2021:114-115). Diğer bir ifadeyle önceki dönem kadın hareketlerinin aksine daha spesifik konulara yönelmişler (Donovan, 2015:349) ve kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olma talebinin ötesinde, dünyanın daha yaşanabilir bir yer olması için mücadele etmişlerdir (Kolay, 2015:10). Kısacası üçüncü dalga kadın hareketleri diğer iki dalgaya göre çok daha çeşitli konuları gündeme taşıyıp (Enginyurt, 2018:52), eşcinsel evliliği, cinsel özgürlük gibi daha farklı talepler için mücadele etmişlerdir. Burada hedeflenenin, toplumsal cinsiyet farklılıklarını ortadan kaldırmak olduğu söylenebilmektedir.

Üçüncü dalga aktivistlerin amaçları, farklı kimlikleri (siyahi, lezbiyen vb.) onaylamak, muhalif yapılardan çıkmak, onları yıkmak ve tam bir farklılık ortaya koymaktır. Bu anlamda üçüncü dalga kadın hareketleri kimlik siyasetine odaklanmıştır (Mann ve Huffman, 2005:63-75). Toplumsal cinsiyet kimliği sorunsallaşmış ve artık farklı kimliklerden bahsedilmeye başlanmıştır. Erkeklerin kadınları temsil etmesinin mümkün olmayacağı gibi orta sınıf kadınların da siyahi kadınlar veya lezbiyen kadınlar hakkında konuşamayacağı ve onları temsil edemeyeceği öne sürülmüştür (Phillips, 2002:18-21).

Bu bağlamda -beyaz/orta sınıf olmayan- farklı kimliklerden olan kadınların mücadelelerini içeren Kürt kadın hareketleri ve İslamcı kadın hareketleri de üçüncü dalga kadın hareketleri arasında sayılmaktadır. İslamcı kadın hareketleri Müslüman kadınların eğitim hakkı talepleri ile başlamıştır. Bu hareket daha sonraları kamusal alanda başörtü sorunu çerçevesinde kadın sorununa odaklanmıştır. Roza dergisinin yayınlanması ile başlayan Kürt kadın hareketi ise Kürt kadınları bir araya getirip kadın sorununu ırk temelinde analiz eden bir bakış açısı geliştirmiştir (Çaha, 2018:353).

Farklılık ve kimlik siyaseti olarak adlandırılan bu tür siyasetler içinde gelişen kadın hareketleri, etnisite ya da cinsiyet üzerinde temellenen mücadeleler vererek, egemen kültür tarafından baskı altında tutulan grupların çıkarları doğrultusunda bir siyaset yürütmüştür. Bunun için bu dönemde kadın hareketlerinin örgütlenme biçimi de değişmiştir. Kadın hareketleri artık ortak bir gündem etrafında örgütlenmek yerine, farklı kadın haklarını gündeme getirmek için birbiriyle ilişkili platform ve koalisyon tipi örgütlenmeler kurmak için stratejiler geliştirerek; ulusal düzeyde örgütlü olmaktan çok, daha yerel ve küresel çapta örgütlenme yoluna gitmişlerdir (Sancar, 1980:60). Bu dönemde yerel ve uluslararası kadın hareketleri ve feminist ağlar ortaya çıkmıştır. Bunların

çıkış noktası BM tarafından 1975'ten beri düzenlenen dünya kadın konferansları olmuştur. Böylece kadınlar, uluslararası iletişim ağlarında daha aktif olabilecekleri bir platform yaratmışlardır. Bunlar arasında yetmiş ülkede yaşayan Müslüman kadınların oluşturduğu *Women Living under Muslim Laws*, *Woman in Black* ve Arjantin'de bulunan *Madres de la Plaza de Mayo* da bulunmaktadır (Gerhard, 2020:116).

Cinsel özgürlük ve kimlik talepleri ile gündeme gelen LGBT hareketleri de üçüncü dalga kadın hareketleri arasında sayılmaktadır. İlk LGBT hareketi 1969 yılında ABD'de polisin bir eşcinsel kulübü olan *Stonewall Inn*'e düzenlediği baskın ile ortaya çıkmıştır. Stonewall Ayaklanması olarak bilinen bu ayaklanma ile eşcinseller haklarını aramak için sokaklara dökülmüşlerdir. Oldukça şiddetli geçen bu protestolar altı gün sürmüş, çok sayıda eşcinsel göz altına alınmıştır. Bir yıl sonra bu ayaklanmanın yıl dönümünde Amerika'nın ilk eşcinsel yürüyüşü olan "*Christopher Street Liberation Day*" olarak adlandırılan yürüyüşte *Stonewall Inn*'den Central Park'a binlerce insan Manhattan sokaklarında yürümüştür. Bu iki tarihi olay, eşcinsel haklarını gündeme getirmesi açısından önem arz etmektedir (History, 2017). Böylece ABD'de LGBT bireyler, hak talepleri doğrultusunda verdikleri mücadelelerde sosyal ve hukuki açıdan önemli bazı kazanımlar elde etmişler ve bazı eyaletlerde eşcinsel evlilikler yasallaşmıştır. Günümüzde başta Hollanda, Belçika, İspanya olmak üzere yirmi altı ülkede eşcinsel evlilikler yasal hale gelmiştir (Siyahi, 2017). Sonuçta üçüncü dalga kadın hareketinin belirli kazanımlar elde ettiği söylenebilir.

Bu bilgiler ışığında, üçüncü dalga kadın hareketlerinin aktörleri açısından da birinci ve ikinci dalga kadın hareketlerinden farklılaştığı söylenebilmektedir. Üçüncü dalganın aktörleri artık sadece beyaz, orta/üst sınıf kadınlar değildir. Yeni sahnenin yeni aktörleri, farklı ırk ve cinsel kimliklere sahip Kürt, İslamcı, siyahi, lezbiyen kadınlar ile gay, transseksüel bireylerden oluşmaktadır.

3.2.3. Dördüncü Dalga Kadın Hareketleri: Dijital Kadın Aktivizmi

21. yüzyılla birlikte yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve iletişimin sanal ortama kayması, toplumsal ve günlük yaşamdaki birçok şeyi etkilediği gibi toplumsal hareketleri de farklı biçimlerde etkilemiştir. İnternet kullanımının yaygınlaşması, zaman ve mekân kısıtlamalarını ortadan kaldırarak toplumsal alanda önemli dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Toplumsal hareketler de bu toplumsal dönüşümlerden bağımsız düşünülemez. Günümüzde toplumsal hareketlerin mahiyeti ve hareketlerin organizasyonunda kullanılan haberleşme araçları büyük ölçüde değişime uğramıştır. Son dönemlerde özellikle internet ve sosyal medya platformları toplumsal hareketlerin önemli bir parçası haline gelmiş ve sadece sosyal medya platformları üzerinden gerçekleştirilen yeni direniş biçimleri ortaya çıkmıştır. Kadın hareketleri de bu dönüşümlerden etkilenmiştir. Kadın aktivistler, feminist *hashtag*'leri mesajlarını yaymak ve bir araya gelmek için sosyal medya platformlarını bir araç olarak kullanmaya başlamışlardır.

Post-endüstriyel toplum, kitle toplumu, ağ toplumu gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılan günümüz toplumlarında toplumsal hareketlerin mahiyeti, emek gücünden teknolojiye doğru evrilmektedir (Kendall, 2011:80). Başka bir deyişle, bugünün toplumsal hareketleri de dijital ve ağ toplumu ortamında şekillenmektedir. Toplumsal hareketler, sanal ortamlarda bilgiye dayalı taleplerin ön plana çıktığı yapısal bir dönüşüm yaşamış ve önceki dönem toplumsal hareketlerden farklı olarak dijitalleşme süreciyle karşılaşmıştır. Kısacası dijital platformlarda enformasyon dijital olduğundan, hareketler de dijital dönüşmüştür (Yanık ve Öztürk, 2014:46-59).

İnsanlar artık sosyal medya sayesinde birbirleriyle iletişim kurarak sosyalleşmektedir. Bu platformlar, aktivistlerin haberleşmesini, tartışmasını ve örgütlenmesini sağlamaktadır. Bu paylaşım ağları, günümüzde yeni toplumsal hareketler için zorunlu hale gelmiş ve yeni toplumsal hareketlerin örgütlenme şekli dijital aktivizm halini almıştır. Dijital aktivizm sayesinde insanlar, video ve imza kampanyalarını etkin olarak kullanarak (Özdoğan-Erdoğan, 2021:115) bir farkındalık yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu anlamda sokak hareketleri, toplumsal hareket için doğrudan eylem alanı yaratırken; dijital aktivizm, sanal ortam üzerinden, kişinin bulunduğu yerden başka bir şeyle uğraşırken de bir şeyleri değiştirme, aynı fikirde olanlarla iletişim kurma, karşıt fikirleri eleştirme imkânı sunmaktadır (Gedik, 2020:127).

İnternetin ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte kadın hareketleri de yeni bir boyut kazanmıştır. Kadınlar sosyal medya platformlarında, kadın sorunlarına yönelik farkındalığı arttırmak için sokaklara dökülmeden, sadece internet üzerinden seslerini duyuracakları yeni bir aktivizm biçimi oluşturmuşlardır. Çevrimiçi oluşturulan bu hareketler, sosyal medyanın gücünü kullanarak kadınların sorunlarını gündeme getirme, toplumu bilinçlendirerek harekete geçirme amacını taşımaktadır. Paylaşımlar sayesinde dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan bir kadının karşılaştığı sorunlarla kısa sürede haberdar olunabilmektedir. Twitter (X), Facebook gibi sosyal paylaşım ağları, dijital kadın hareketlerinin temelini oluşturmaktadır (Özdoğan-Erdoğan, 2021:116-118). Bu paylaşım ağları, dördüncü dalga kadın hareketlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Dijital kadın aktivizmi olarak da tanımlanan dördüncü dalga kadın hareketleri, cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık yaratmak, bilgiyi yaymak, harekete dâhil olan kadınları ve örgütleri harekete geçirmek için yeni fırsatlar yaratan yeni bir kadın hareketi olarak ifade edilmektedir. Bu hareket türünde katılımcılar akıllı telefon uygulamaları gibi yeni araçlar kullanmaktadırlar (Gedik, 2020:125). Bu noktada dördüncü dalga kadın hareketlerinin internet üzerinden var olduğu söylenebilmektedir. Dördüncü dalga kadın hareketlerinin ortaya çıkışı ise 2013 yılına tekabül etmektedir (Özdemir ve Aydemir, 2019:1709).

Dördüncü dalga kadın hareketini başlatan akım, Amerikalı aktris Alyssa Milano tarafından 2017 yılında başlatılan *#MeToo* akımı olmuştur. Milano, cinsel şiddet sorununun boyutlarına dikkat çekmek için cinsel taciz mağdurlarını *#MeToo* *hashtag*'i altında buluşmaya davet edip, başlarına gelen cinsel taciz deneyimlerini paylaşımlarını istemiştir. *#MeToo*, önemli bir dijital kadın aktivizm örneği olarak, kadınların dijital araçlar yoluyla cinsiyetçiliğe, erkek hegemonyasına ve diğer baskı türlerine karşı çıkma mücadelesidir. *#MeToo* *hashtag*'i, giderek Twitter'da trend olmaya başlamıştır (Mendes vd., 2018:236). Günümüzde bu *hashtag*'ler, görünür olmayı görünür kılmaya yarayan, dolayısıyla kadınların seslerini duyurabilecekleri önemli araçlar haline gelmiştir. Bu sayede birbirinden haberdar olmayan pek çok kadın sanal ortamda buluşarak yeni bir kadın dayanışması yaratmaktadır.

Bir diğer *hashtag* aktivizmi ise, *#TimesUp* hareketidir. 2018 yılında ABD'de başlayan bu hareket, kadınların iş yerinde karşılaştıkları cinsel taciz ve eşitsizliklere karşı, süre doldu denilerek yetkilileri bu konuda harekete geçmeye sevk etmiştir (Your Dream Blog, 2018). Benzer bir örnek Türkiye'de de görülmüştür. 25 Kasım 2024 yılında eşi tarafından öldürülen bir kadının sesi olabilmek için aktivist kadınlar, sosyal medya platformlarından *#KadınCinayetleriPolitiktir* *hashtag*'i ile organize olup sokak eylemleri yaparak erkek şiddetini protesto etmişlerdir (Ökdemir, 2024).

Görüldüğü gibi dördüncü dalga kadın hareketlerinin örgütlenme ve protesto biçimi önceki kadın hareketlerinden oldukça farklılaşmıştır. Artık örgütlenme sosyal medya üzerinden çevrimiçi olmaktadır. Dördüncü dalga kadın hareketlerinin çevrimiçi doğasının en önemli özelliği ya da sonucu çağrı kültürü olarak tanımlanmaktadır (Day ve Wray, 2018:117; Munro, 2013:23). Son dönemlerde internet, kadınların kadın düşmanlığı ve cinsiyetçiliğe meydan okuyup, seslerini yükseltebilecekleri bir kültür ortamı yaratmıştır. Cinsiyetçi davranışlar, çevrimiçi ortamlarda atılan *post*'lar sayesinde hızlı ve kolay bir şekilde milyonların katılımı ile protesto edilebilmektedir. Bu sayede benzer sorunlarla karşılaşan kadınlar bu cinsiyetçi kampanyalara çağrılmaktadırlar (Day ve Wray, 2018:117).

İnternet, üçüncü dalgadan dördüncü dalgaya bir geçiş sağlamıştır (Munro, 2013:23). Üçüncü dalgada parçalanmış grupların, yeniden bir araya gelebilecekleri bir sanal ortam doğmuştur (Özdemir ve Aydemir, 2019:1711). Zira sosyal medya, hareketlerin geniş kitlelere yayılmasına ve halktan daha fazla destek kazanmasına katkı sağlamakla birlikte toplumdan dışlanan farklı etnik, dini (Dede, 2018:32-33), cinsel yönelim ve kimliğe sahip bireyleri buluşturarak seslerini duyurma imkânı sunmaktadır. Gerçekten de bu yeni aktivizm, feminist fikirlerin yayılmasını ve farklı feminist gruplar (siyah, lezbiyen vb.) arasındaki iletişimi kolaylaştırmıştır. Dijital aktivizm aynı zamanda çocuk bakımı, ev sorumlulukları gibi nedenlerle sokak eylemlerine katılamayan kadınların da bu çevrimiçi kampanyalara katılmalarını mümkün hale getirmiştir (Day ve Wray, 2018:116). Kısacası, kadın hareketleri, son yıllarda politik mücadelede ve bilgi üretiminde ivme kazanarak sosyal ilişkilerin yorumlanma tarzını değiştirmiştir. Sosyal medya, önceki üç dalga kadın hareketlerinden farklı olarak artık kadın hareketleri açısından fonksiyonel bir alan olmuştur (Kaldık, 2020:44).

Dört dalga birlikte değerlendirildiğinde; kadın hareketlerinin örgütlenme ve direniş biçimleri, kullanılan araç ve yöntemler, önceki dönem kadın hareketlerinden oldukça farklılaştığı söylenebilir. Birinci dalgada, dönemin sorunlarına paralel olarak ve siyasi haklar çerçevesinde ortaya çıkan kadın hareketleri söz konusudur. Zamanla kadınlar bazı haklar elde edince, dönemin siyasi ikliminin de etkisiyle önceki haklarına ek olarak kamusal alanda görünür olmak gibi yeni haklar talep etmişlerdir. İkinci dalga kadın hareketi bu şekilde doğmuştur. Üçüncü dalganın başlangıcı olan 1990'lara gelindiğinde dünya genelinde eğitim seviyelerinin artmasına bağlı olarak ekonomik özgürlüklerine kavuşan ve bilinç düzeyleri yükselen kadınların talepleri artık toplumsal cinsiyet eşitliği meselesinin de ötesinde geçerek farklı kimlik gibi temalara vurgu yapmaya başlamışlardır. Dördüncü dalga kadın hareketleri ise sosyal medyanın yaygınlaşması ile ortaya çıkmaktadır. Artık kadın hareketleri dijital platformlar üzerinden gerçekleşmekte ve daha fazla kadın sanal ortamda düzenlenen bu hareketlere dâhil olarak cinsiyetçiliğe karşı verilen mücadelelerde yer almaktadır.

4. SONUÇ

Bireylerin ortak bir amaç etrafında bir araya gelerek yaptıkları kolektif eylemler olarak ifade edilen toplumsal hareketlerin tarihi çok eskilere gitmekle birlikte, 19. yüzyılda sanayi kapitalizminin yarattığı olumsuzluklara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Klasik toplumsal hareketler olarak ifade edilen bu yüzyılda toplumsal hareketler, sanayileşme sürecinin yarattığı eşitsizliğe ve adaletsizliğe karşı bir tepki biçiminde ortaya çıkmış; 1960'lı yıllardan sonra ise toplumsal hareketlerin niteliği değişmeye başlamıştır. Ekonomik haklar ve eşitlik talepleri ile ortaya çıkan sınıf temelli hareketler, yerini birey merkezli, kimlik talepleri ile gündeme gelen yeni toplumsal hareketlere bırakmıştır. Kadın hareketleri de toplumsal bir hareket olarak ortaya çıkmış ve dünya çapındaki etkilenmiştir.

Kadın hareketlerinde yaşanan değişimi, klasik ve yeni toplumsal hareketler bağlamında ortaya koyma amacını taşıyan bu çalışma, büyük ölçüde amacına ulaşmıştır. Bu çalışmada, kadın hareketlerinin klasik ve yeni toplumsal hareketler çerçevesinde nasıl sınıflandırılabilceğine ve kadın hareketlerinin küresel gelişmelerden nasıl etkilendiği sorusuna yanıt aranmıştır. Literatür taraması yöntemine dayalı olarak yapılan betimsel analiz sonucunda, kadın hareketlerinin tarihsel gelişiminin toplumsal hareketlerde yaşanan dönüşümlerle paralellik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda birinci dalga kadın hareketlerinin klasik toplumsal hareketler içerisinde, ikinci, üçüncü ve dördüncü dalga kadın hareketlerinin ise yeni toplumsal hareketler çerçevesinde değerlendirilebileceği görülmüştür.

Çalışmadan elde edilen bir diğer önemli bulgu, toplumsal hareketlerin bir kolu olan kadın hareketlerinin de küresel gelişmelerden etkilendiği ve bu gelişmelerin etkisi ile istek ve taleplerinin farklılaştığıdır. Birinci dalga kadın hareketleri daha çok klasik toplumsal hareketlerin özelliklerini taşıırken, sonraki dalgalar yeni toplumsal hareketlerin kimlik, kültür ve gündelik yaşam odaklı yapısıyla örtüşmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgular, küresel ölçekte yaşanan toplumsal ve teknolojik gelişmelerin (*örneğin 1960'lı yıllardaki öğrenci hareketleri ve dijitalleşme süreçleri*) kadın hareketlerinin hem içerik hem de örgütlenme biçimleri üzerinde belirleyici etkiler yarattığını göstermektedir.

Buna göre kadın hareketleri de tıpkı klasik toplumsal hareketler gibi öncelikle kadınların toplum içinde var olan eşitsizliklerine bir tepki olarak ortaya çıkmış, 1960'lı yıllarda yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, dünya çapındaki sosyal ve siyasal gelişmelerden etkilenerek yeni bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde toplumsal hareketlerin bir parçası olarak kadın hareketlerinin de yörüngesi değişmiş; hedefleri, direniş biçimleri ve temaları farklılaşmıştır. Kadın hareketleri, amaçları, örgütlenme biçimleri, ele aldıkları sorunlar itibarıyla dört dalgaya ayrılmaktadır. Birinci dalga kadın hareketleri, -siyasal haklar ve eşitlik talepleri ile- klasik toplumsal hareketler içinde değerlendirilirken; ikinci, üçüncü ve dördüncü dalga kadın hareketleri, -*çeşitli sosyal haklar ve kimlik talepleri ile*- yeni toplumsal hareketler içinde değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular, kadın hareketlerinin yalnızca dönemsel olarak farklılaşmadığını, aynı zamanda amaçları, aktörleri, örgütlenme biçimleri ve mücadele alanları bakımından da önemli dönüşümler geçirdiğini ortaya koymaktadır.

Fransız Devrimi'nin etkisiyle ortaya çıkan birinci dalga kadın hareketleri, kadınların vatandaşlık ve oy hakkı talepleri için mücadele etmiş ve tıpkı klasik toplumsal hareketler gibi sosyal eşitsizliklere karşı bir duruş sergilemiş ve toplumsal yapıyı değiştirmek istemişlerdir. Ancak toplumsal hareketlerin yörüngesinin 1960'lı yıllarda farklılaştığı; hedefleri, örgütlenme biçimleri ve aktörleri ve sorun alanlarının değişmeye başladığı görülmektedir.

Yeni toplumsal hareketler içinde değerlendirilen ikinci dalga kadın hareketleri, 1960'larda başlamış ve 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Bu dönemde kadınlar, birinci dalganın kazanımlarına ek olarak yeni sosyal haklar talep etmiş ve her açıdan tam bir kadın-erkek eşitliğini sağlamak için mücadele etmişlerdir. Ayrıca birinci dalgadan farklı olarak bu dönemde kadınların örgütlenme biçimleri, amaçları ve aktörleri değişmiştir. Bu dönemde hareketlerin çatışma alanı ekonomik alandan kültürel alana doğru kaymıştır. Bu da kadın hareketlerinde üçüncü dalganın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Üçüncü dalga kadın hareketleri, ikinci dalganın "evrensel" kadın algısına bir tepki olarak ortaya çıkmış ve kadınlar arasındaki farklılıklara (siyah, lezbiyen vb.) odaklanmıştır. Kimlik siyaseti, bu döneme damga vurmuştur. Artık kadın hareketlerinin aktörleri sadece beyaz/orta sınıf kadınlar değildir; siyahi, Kürt, İslamcı kadınlar ile eşcinsel bireyler de bu hareketlere dâhil olmaya başlamışlardır. Dördüncü dalga kadın hareketleri ise internet ve sosyal medya kullanımının arttığı 2010-2013 yıllarında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kadın hareketlerinin eylem biçimleri sokaklardan *online* platformlara kaymıştır. Kadın hareketlerinde yaşanan bu dönüşümün nedenlerine bakıldığında; dünya genelindeki siyasi gelişmelerden etkilendikleri ve eğitim ile ekonomik koşullarının iyileşmesiyle birlikte bilinç düzeylerinin arttığı söylenebilmektedir. Bu farkındalık, kadınları yeni arayışlara yöneltmektedir.

Sonuç olarak kadın hareketleri, ortaya çıktığı ilk yıllardan bugüne önemli dönüşümler yaşamıştır. Artık kadın hareketleri denilince akla sadece kadınların eşitlik arayışları için giriştikleri eylemler gelmemektedir. Günümüzde kadın hareketlerinin sınırları, Kürt kadın hareketi, İslamcı kadın hareketleri, siyah kadın hareketleri, LGBT hareketleri, olarak genişlemiştir. Kadınların eşitlik taleplerine kimlik (etnik, dini, cinsel vb.) talepleri, kamusal alanda görünür olmak, şiddetin ortadan kalkması gibi yeni talepler eklenmiştir. Ayrıca son yıllarda sosyal medyayı aktif olarak kullanan bu kadınlar, artık *hashtag*'ler (#) oluşturarak örgütlenip seslerini daha geniş kesimlere duyurabilmektedirler.

Son kertede, bu çalışma kadın hareketlerini sadece dalgalar halinde betimleyen yaklaşımlardan ziyade, söz konusu dalgaları klasik ve yeni toplumsal hareketler kuramı çerçevesinde yeniden konumlandırmaktadır. Bu sayede literatürde genellikle ayrı ayrı ele alınan dalga yaklaşımı ile toplumsal hareket kuramları arasında sistematik bir kuramsal ilişki kurulmaktadır. Bu yönüyle çalışma, kadın hareketlerinin dönüşümünü açıklamada daha bütüncül bir analiz sunarak literatürdeki boşluğa katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, kadın hareketlerinin dönüşümünü açıklamada yalnızca dönemsel bir sınıflandırma sunmakla kalmayıp, bu dönüşümün ardındaki küresel gelişmeleri, yapısal ve kuramsal dinamikleri ortaya koyarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHORS' DECLARATION:

Bu makale Araştırma ve Yayın Etiğine uygundur. Beyan edilecek herhangi bir çıkar çatışması yoktur. Araştırmanın ortaya konulmasında herhangi bir mali destek alınmamıştır. Makale yazım ve intihal/benzerlik açısından kontrol edilmiştir. Makale, “*en az iki dış hakem*” ve “*çift taraflı körleme*” yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yazar(lar), dergiye imzalı “*Telif Devir Formu*” belgesi göndermişlerdir. Mevcut çalışma için mevzuat gereği etik izni alınmaya ihtiyaç yoktur. Bu konuda yazarlar tarafından dergiye “*Etik İznine Gerek Olmadığına Dair Beyan Formu*” gönderilmiştir. Yazar, çalışmanın tüm bölümlerine ve aşamalarına tek başına katkıda bulunmuştur. Bu çalışmanın hazırlanması sırasında yazar yazma süreçlerinde yapay zekâ ve yapay zekâ destekli teknolojiler kullanmadığını beyan etmektedir. Yazar, bu çalışmanın yayınlanmadığını veya herhangi bir yayın kuruluşuna yayınlanmak üzere gönderilmediğini kabul etmektedir. / *This paper complies with Research and Publication Ethics, has no conflict of interest to declare, and has received no financial support. The article has been checked for spelling and plagiarism/similarity. The article was evaluated by "at least two external referees" and "double blinding" method. The author(s) sent a signed "Copyright Transfer Form" to the journal. There is no need to obtain ethical permission for the current study as per the legislation. The "Declaration Form Regarding No Ethics Permission Required" was sent to the journal by the authors on this subject. The author contributed to all sections and stages of the study alone. During the preparation of this work the author did not use AI and AI-assisted technologies in the writing processes. Author acknowledged that this study has not been published or submitted to any publication outlets for publication.*

KAYNAKLAR

- ARRIGHI, Giovanni, HOPKINS, Terence K. ve WALLERSTEIN, Immanuel (2020), **Sistem Karşıtı Hareketler** (Çev. Celal Kanat, Bülent Somay, Semih Sökmen), Metis Yayınları, İstanbul.
- BECWITH, Karen (2005), “*The Comparative Politics of Women’s Movements*”, **Perspective on Politics**, S.3(3), ss.583-596, <https://doi.org/10.1017/S153759270505036X>
- BERKTAY, Fatmagül (2004), “*Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye*”, **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları**, S.(7), ss.1-30.
- BEUHLER, Steven M. (1995), “*New Social Movement Theories*”, **The Sociological Quarterly**, S.36(3), ss.441-464, <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1995.tb00447>
- BLUMER, Herbert (1969), **Symbolic Interactionism: Perspective and Method**, Univesity of California Press, London.
- BOLAT, Eren (2023), “*Feminizm Tüm Kadınlar İçin mi? Gölgede Kalan Kadınlar*”, **Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi**, S.VI(1), ss.263-281, <https://doi.org/10.33708/ktc.1227811>
- COHEN, Jean (2016), “*Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler*”, **Yeni Sosyal Hareketler** (Ed. Kenan Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul, ss.101-120.

- CRENSHAWT, Kimberle (1989), “*Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*”, **University of Chicago Legal Forum**, S.1, ss.139-167.
- ÇAHA, Ömer (2018), **Sivil Kadın**, Savaş Yayınevi, Ankara.
- ÇAKIR, Serpil (2007), “*Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi*”, **Modern Siyasal İdeolojiler** (Ed. Birsan Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss.412-475.
- ÇAYIR, Kenan (2016), “*Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler*”, **Yeni Sosyal Hareketler** (Ed. Kenan Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul, ss.11-30.
- ÇİTÇİ, Oya (2008), “*Yeni Siyaset: Neoliberalizm ve Post-modernizmin Siyasal Projesi*”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.1(2), ss.2-32.
- DAY, Katy ve WRAY, Rebecca Jayne (2018), “*Fourth-Wave Feminism and Postfeminism: Successes and Failures*”, **Transform: A Journal of the Radical Left**, S.(4), ss.113-137.
- DE BEAVIOUR, Simone (1993), **Kadın ‘İkinci Cins’ Genç Kızlık Çağı** (Çev. Bertan Onaran), Payel Yayınları, İstanbul.
- DEDE, Ayşegül (2018), “*Toplumsal Hareketleri Dönüştüren Bir Olgusu Olarak Kimlik Talebi*”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2(11), ss.24-44.
- DELLA PORTA, Donatella ve DIANI, Mario (2006), **Social Movements: An Introduction**, Blackwell Publishing, Oxford.
- DİREK, Zeynep (2015), **Cinsiyetli Olmak**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DONOVAN, Josephine (2015), **Feminist Teori** (Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ENGİNYURT, Derya (2018), “*Sosyal Hareketler Sosyolojisi Açısından Feminizm*”, **USE Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Dergisi**, S.1, ss.36-59, <https://izlik.org/JA49BA53HX>
- ERDİ LELANDIS, Gülçin (2009), “*Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme*”, **Yeni Toplumsal Hareketler** (Ed. Barış Çoban), Kalkedon Yayınları, İstanbul, ss.63-90.
- EVANS, Sara Margaret (1979), **Personal Politics: The Roots of Women's Liberation in the Civil Rights Movement and the New Left**, Knopf Doubleday Publishing, New York.
- FRASER, Nancy (2012), “*Feminism, Capitalism, and the Cunning of History*”, **Fondation Maison des Sciences de l’homme**, S.17, ss.1-14.
- FERREE, Myra Marx ve MUELLER, Carol McClurg (2004), “*Feminism and the Women’s Movement: A Global Perspective*”, **The Blackwell Companions to Sociology** (Ed. David A. Snow, waters A. Soule, Hanspeter Kriesi), Blackwell Publishing, Australia, ss.576-607.
- FERREE, Myra Marx ve ROTH, Silke (1998), “*Gender, Class and the Interaction among Social Movements: A Strike of West Berlin Daycare Workers*”, **Gender & Society**, S.12(6), ss.626-648.
- FLYNN, Simone I. (2011), “*New Social Movement Theory*”, **Sociology Reference Guide Theories of Social Movements** (Ed. The Editors of Salem Press), Salem Press, California, ss.88-99.
- FRIEDAN, Betty (1963), **The Feminine Mystique**, W. W. Norton Publishing, New York.
- GEDİK, Esra (2020), “*Dünyada ve Türkiye’de Dijital Feminizm İncelemesi: Gençlerin Dijital Aktivizm Deneyimleri*”, **Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, S.(5), ss.123-136, <https://izlik.org/JA89JA93FE>
- GERHARD, Ute (2020), **Kadın Hareketleri ve Feminizm** (Çev. Ülkü İrem Alabayırlı), Runik Kitap, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony (1991), **The Consequences of Modernity**, Stanford University Press, California.
- GIDDENS, Anthony ve SUTTON, Philip W. (2021), **Sosyoloji** (Çev. E. Arzu Kayhan), Ayraç Yayınevi, Ankara.
- GÖKÇİMEN, Semra (2008), “*Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi*”, **Yasama Dergisi**, S.10, ss.2-29, <https://izlik.org/JA33SM67CW>

- GRADY, Constance (2018), “*The Waves of Feminism, and Why People Kkeep Fighting over Them Explained*”, **Studocu** (E-Haber), <https://www.studocu.com/en-us/document/truman-state-university/self-and-society-seminar-political-ideologies-who-are-we/vox-waves-of-feminism/43825588> (Erişim Tarihi: 02.01.2026).
- HABERMAS, Jürgen (1981), “*New Social Movements*”, **Telos**, S.49, ss.33-36.
- HISTORY (2017), “*Stonewall Riots*”, **History** (E-Haber), <https://www.history.com/topics/gay-rights/the-stonewall-riots> (Erişim Tarihi: 20.11.2024).
- İÇLİ, Gönül (2015), “*Yeni Toplumsal Hareket Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Turkish Studies**, S.10(14), ss.415-432.
- KALDIK, Behçet (2020), “*Sosyal Hareketlerin Yörüngesindeki Bir Aktivizm Olarak Kadın Hareketleri ve Toplumsal Cinsiyet Meselesi*”, **Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları** (Ed. Lokman Cerrah), Gazi Kitabevi, Ankara, ss.29-51.
- KAYMAZ, Cihan (2016), “*Toplumsal Hareketler Morfolojisinin Değişimini Açıklayan İki Farklı Yaklaşım Üzerine Tartışmalar*”, **Global Journal of Economics and Business Studies**, S.5(10), ss.76-87, <https://izlik.org/JA24BG25TB>
- KENDALL, Diana (2011), **Sociology in Our Times**, Wadsworth Publishing, California.
- KOLAY, Hale (2015), “*Kadın Hareketinin Süreçleri*”, **EMO Kadın Bülteni**, S.3, ss.5-11.
- MANN, Susan A. ve HUFFMAN, Douglas J. (2005), “*The Decentering of Second Wave Feminism and the Rise of Third Wave*”, **Science & Society**, S.69(1), ss.56-91, <https://doi.org/10.1521/siso.69.1.56.56799>
- MELLUCI, Alberto (2016), “*Çağdaş Hareketlerin Meydan Okuması*”, **Yeni Sosyal Hareketler** (Ed. Kenan Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul, ss.75-100.
- MENDES, Kaitlynn, RINGOSE, Jessica ve KELLER, Jessalynn (2018), “*#MeToo and the Promise and Pitfalls of Challenging Rape Culture Through Digital Feminist Activism*”, **European Journal of Women's Studies**, S.25(2), ss.236-246, <https://doi.org/10.1177/1350506818765318>
- MICHELL, Andree (1993), **Feminizm** (Çev. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, Ankara.
- MEYER, David S. ve WHITTIER, Nancy (1994), “*Social Movement Spillover*”, **Social Problems**, S.41, ss.277-298.
- MOLYNEUX, Maxine (2001), “*Analysing Women's Movements*”, **Women's Movements in International Perspective** (Ed. Maxine Molyneux), Palgrave Macmillan Publishing, London, ss.140-162.
- MUNRO, Ealasaid (2013), “*Feminism: a Fourth Wave?*”, **Political Insight**, S.4(2), ss.22-25, <https://doi.org/10.1111/2041-9066.12021>
- OFFE, Claus (2016), “*Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması*”, **Yeni Sosyal Hareketler** (Ed. Kenan Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul, ss.47-73.
- OFFEN, Karen (2000), **European Feminisms, 1700–1950: A Political History**, Stanford University Press, California.
- ÖKDEMİR, Burcu (2024), “*“Biz Ölmedik, Sesimiz Burada: Kadın Cinayetleri Politikadır!”*”, **Ekmek ve Gül** (E-Haber), <https://ekmekvegul.net/mektup/biz-olmedik-sesimiz-burada-kadin-cinayetleri-politiktir> (Erişim Tarihi: 10.01.2026).
- ÖNDER, Tuncay (2003), “*Yeşil Siyaset*”, **Siyaset** (Ed. Mümtazer Türköne), Lotus Yayınevi, Ankara, ss.591-628.
- ÖZDEMİR, Hacı ve AYDEMİR, Duygu (2019), “*Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine*”, **International Social Sciences Studies Journal**, S.5(32), ss.1706-1711, <https://doi.org/10.26449/sss.1368>
- ÖZÜDOĞRU-ERDOĞAN, Halide Nur (2021), “*Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Kadın Hareketleri: Dijital Aktivizm*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12(2), ss.112-119, <https://doi.org/10.33537/sobild.2021.12.2.11>
- PETRAS, James ve WELTMEYER, Henry (2006), “*Social Movements and the State: Political Power Dynamics in Latin America*”, **Critical Sociology**, S.32(1), ss.83-104, <https://doi.org/10.1163/156916306776150278>

- PHILLIPS, Anne (2002), “*Feminism and the Politics of Difference. Or, Where Have All the Women Gone?*”, **Visible Women Essays on Feminist Legal Theory and Political Philosophy** (Ed. Susan James, Stephanie Palmer), Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, ss.11-27.
- PHILLIPS, Anne (2015), **Demokrasinin Cinsiyeti** (Çev. Alev Türker), Metis Yayınları, İstanbul.
- SANCAR, Serpil (1980), “*Türkiye’de Kadın Hareketlerinin Polisiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler*”, **Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar: Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan** (Der. Serpil Sancar), Ankara Üniversitesi KASAUM Yayınları, Ankara, ss.1-57.
- SİYAHİ, Biran Ali (2017), “*Eşcinsel Evliliklerin Yasal Olduğu 26 Yaşanılabilir Ülke*”, **Listelist**, <https://listelist.com/yasal-escinsel-evlilikler/> (Erişim Tarihi: 25.10.2024).
- ŞENTÜRK, Ünal (2006), “*Küresel Yeni Sosyal Hareketler ve Savaş Karşıtlığı*”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, S.30(1), ss.31-46.
- TARROW, Sidney (2011), **Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics**, Cambridge University Press, Cambridge.
- TAŞ, Gün (2016), “*Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri*”, **Akademik Hassasiyetler**, S.3(5), ss.163-175, <https://izlik.org/JA47JL56SG>
- TEKELİ, Şirin (1988), **Kadınlar İçin**, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- TEKELİ, Şirin (1998), “*Batılı Kadının Siyasi Eşitlik Mücadelesi*”, **Kadınlar Olmadan Asla** (Ed. Zeynep Göğüş), Sabah Kitapçılık, İstanbul, ss.44-61.
- TILLY, Charles, CASTANEDA, Ernesto ve WOOD, Lesley J. (2020), **Toplumsal Hareketler 1768-2018** (Çev. Orhan Düz), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- TOURAINÉ, Alain (1985), “*An Introduction to the Study of Social Movements*”, **Social Research**, S.52(4), ss.749-787.
- TOURAINÉ, Alain (2011), **Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?** (Çev. Olcay Kunal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TOURAINÉ, Alain (2016), “*Toplumdan Toplumsal Hareketlere*”, **Yeni Sosyal Hareketler** (Ed. Kenan Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul, ss.31-46.
- TOURAINÉ, Alain (2023), **Modernliğin Eleştirisi** (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- VERGİN, Nur (2015), **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Kitap, İstanbul.
- YANIK, Celalettin ve ÖZTÜRK, Musa (2014), “*Toplumsal Hareketlerin Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Mukaddime**, S.5(1), ss.45-63, <https://doi.org/10.19059/mukaddime.03703>
- YILDIRIM, Yavuz (2016), “*1968’den 2000’lere Yeni Toplumsal Hareketlerden Yeniden Toplumsal Hareketlere*”, **Doğu Batı Dergisi**, S.(79), ss.227-239.
- YOUR DREAM BLOG (2018), “*Every Feminist Hashtag You Need to Know, from #MeToo to #TimesUp*”, **Your Dream**, <https://yourdream.liveyourdream.org/feminist-hashtags-metoo-timesup/> (Erişim Tarihi: 05.01.2026).

